

**МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра філософії

**НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК З КУРСУ
„ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ВИЩОЇ ОСВІТИ”**
для осіб, що навчаються за спеціальністю «Педагогіка вищої школи»

Харків – 2015

Навчальний посібник з курсу „Професійна етика вищої освіти” для осіб, що навчаються в магістратурі за спеціальністю «Педагогіка вищої школи». / А.П. Алексеєнко, К.І. Карпенко, Л.О. Гончаренко, В.В. Дейнека. – Харків: ХНМУ, 2015. – 77 с.

Затверджено Вченою радою ХНМУ (протокол № 10 від 15.10.2015)

Колектив авторів:

А.П. Алексеєнко – доктор філософських наук, професор, зав. кафедрою (6, 7);

К.І. Карпенко – доктор філософських наук, професор (3, 5);

Л.О. Гончаренко – кандидат філософських наук, доцент (1, 2, 4);

В.В. Дейнека – асистент (4).

Відповідальний за випуск – А.П. Алексеєнко

Тема 1. ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА В СИСТЕМІ ПРИКЛАДНОГО ЕТИЧНОГО ЗНАННЯ. СПЕЦИФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗАВДАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ У ВИЩОМУ МЕДИЧНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Ключові слова: професійна етика, професійна діяльність, професійний обов'язок, відповідальність, професійна солідарність, корпоративність, професійні деонтології, моральні кодекси.

Актуальність теми

Важливість даної теми обумовлена підвищенням ролі професійної етики як способу регуляції поведінки в конкретних видах професійної діяльності. Особливої уваги потребує необхідність розгляду загальних принципів професійної етики: професійного обов'язку і відповідальності, професійної солідарності та корпоративності. Велике значення для теорії та практики прикладного етичного знання має розгляд специфіки та різновидів професійної етики у вищому медичному навчальному закладі.

Загальна мета

Уміти визначити предмет і об'єкт професійної етики. Розкрити основні етичні положення, що мають значення для професійної діяльності педагога, розглянути професійну етику як спосіб регуляції поведінки в конкретних видах професійної діяльності. Визначити загальні принципи професійної етики, такі як: професійний обов'язок і особлива форма відповідальності, професійна солідарність та корпоративність. Проаналізувати специфіку і різновиди професійної етики у вищому медичному навчальному закладі. Розкрити сутність професійної деонтології та моральних кодексів.

Конкретні цілі:

- розглянути та усвідомлювати соціальну значущість своєї майбутньої професії;
- дати визначення професійної етики в системі прикладного етичного знання, з'ясувати її об'єкт і предмет;
- засвоїти специфічні особливості та вимоги до професійної етики в умовах інформаційного суспільства;
- уміти використовувати у педагогічній діяльності моделі корпоративної взаємодії в освітньому процесі як «по вертикалі», так і «по горизонталі», досягаючи максимальної ділової продуктивності та етично коректних типів відносин;
- розкрити сутність деонтології та зміст моральних кодексів.

I. Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті:

1. Професійна етика як спосіб регуляції поведінки в конкретних видах професійної діяльності.

2. Загальні принципи професійної етики: професійний обов'язок і особлива форма відповідальності, професійна солідарність та корпоративність.
3. Приватні принципи професійної етики.
4. Специфіка й різновиди професійної етики. Професійні деонтології та моральні кодекси.

1. Професійна етика як спосіб регуляції поведінки в конкретних видах професійної діяльності

Сьогодні існування й функціонування прикладної етики як повноправної частини «великої» етики виступає загальносвітовою тенденцією, а розробка її проблем стає магістральним напрямом розвитку етичного знання в третьому тисячоріччі. Значення розвитку прикладної етики полягає в тому, що актуалізується й стає усе більш значимою необхідність формування моральної культури людей у самих різних сферах їх життєдіяльності. Реформування суспільства вимагає якісно нової ментальності громадян. Суспільство потребує високорозвиненої громадянської позиції особистості; у новій екологічній свідомості людей; у високій культурі ділового спілкування; у свідомій моральній саморегуляції професіоналів у таких відповідальних сферах діяльності, як педагогіка, медицина, юриспруденція, журналістика.

Прикладна етика й окремі її галузі, такі, наприклад, як професійна, виступають як *конкретизація загальнолюдських моральних норм і принципів стосовно до даних ситуацій, для окремих груп людей, з урахуванням специфіки їх життєдіяльності*. У результаті прикладна етика акумулює в собі взаємодію етичної теорії, морального життя й морального виховання особистості. Розв'язання прикладною етикою цих завдань вимагає:

- виявлення особливостей окремих соціальних і професійних груп: прикладна етика — це етика, що завжди має конкретного адресата, наприклад, «молодь», «педагоги» та ін.;
- виявлення конкретних сфер їх життєдіяльності й аналіз їх специфіки;
- виявлення таких особливостей і ситуацій, які іноді відрізняються від загальних моральних ситуацій, необхідність пояснити, «виправдати» ці відмінності як «неминуче зло» і в той же час мінімізувати їх.

При цьому прикладна етика не просто використовує надбання етичної теорії, а перетворює їх у специфічну, практично нову інформацію, підлаштовану для потреб конкретної діяльності або ситуації. Звідси відбуваються і її *основні особливості* — у порівнянні із загальною етикою:

- прикладна етика *більш спеціалізована* й тому *більш прагматична*;
- вона містить у собі не тільки теорію моралі, але й *комплекс позаетичних знань про мораль* — соціологічних, психологічних, педагогічних;
- у ній превалює *технологічний аспект*: вона містить у собі розробку способів і методів впровадження прикладного знання в практику у вигляді проектів, програм, еталонів, моделей, кодексів. Усі ці особливості характерні й для такого розділу прикладної етики, як професійна етика.

Професійна етика – сукупність норм і правил, що регулюють поведінку фахівця на основі загальнолюдських моральних цінностей, з урахуванням особливостей його професійної діяльності й конкретної ситуації.

Професійна етика займає важливе місце в системі етичного знання та освіти, виступаючи невід'ємною складовою частиною підготовки й діяльності фахівця.

2. Загальні принципи професійної етики: професійний обов'язок і особлива форма відповідальності, професійна солідарність та корпоративність

1. *Вищі моральні цінності*, зберігаючи загальнолюдське значення, знаходять у різних професійних етиках свої *конкретні риси*.

Зовсім особливу роль – роль основи – у багатьох професійних етиках, зокрема в педагогічній, відіграють такі цінності, як професійний обов'язок, що збігається із сенсом життя, і відповідальність, що знаходить характер глобальності. Мають свої особливості розуміння, тлумачення й прояв добра й зла в юридичній практиці, страждання й співчуття в медицині.

2. У рамках конкретної спеціальності формуються *спеціально-професійні моральні норми й цінності*, характерні в основному тільки для даного роду діяльності; згодом вони можуть знаходити все більш широкий зміст, перетворюючись іноді в загальнолюдські.

3. У сфері професійного спілкування, зокрема в системі «педагог-студент», спостерігається *нерівність сторін* – порушена суб'єкт-суб'єктність їх відносин. Порушення це не несе в собі ніякого приниження й обумовлене особливими умовами взаємодії сторін – умовами *залежності* від дій фахівця інших людей, яка й визначає необхідність спеціальних *професійних деонтологій* – етичних кодексів і «правил поведінки» фахівця в умовах *нерівності й залежності*.

4. Однією зі сторін професійної етики виступає її *корпоративність* – відособленість і відданість вузьким груповим інтересам у межах професійних об'єднань (корпорацій). Корпоративність може проявлятися в наступному:

- збереження й культивування *професійних таємниць і секретів* від «непосвячених»;
- Прояв *«цехової солідарності»* — допомога й захист «своїх» у будь-яких умовах;
- наявність зовнішньої сторони корпоративності, яка проявляється у звичаях, зовнішньому вигляді, одязі, *що відіграє роль професійних символів*.

Загальні принципи професійної етики:

Сутність *першого принципу* виходить із так званого золотого стандарту: «У межах службового становища ніколи не допускати стосовно своїх підлеглих, до керівництва, до колег, до клієнтів та ін. таких дій, яких би не бажав бачити стосовно себе».

Другий принцип: потрібна справедливість при наділенні працівників необхідними для їхньої службової діяльності ресурсами (грошовими,

матеріальними та ін.).

Третій принцип вимагає обов'язкового виправлення етичного порушення незалежно від того, коли й ким воно було допущене.

Четвертий принцип – принцип максимуму прогресу: службова поведінка й дії співробітника визнаються етичними, якщо вони сприяють розвитку організації (або її підрозділів) з моральної точки зору.

П'ятий принцип – принцип мінімуму прогресу, відповідно до якого дії працівника або організації в цілому етичні, якщо вони хоча б не порушують етичних норм.

Шостий принцип: етичним є терпиме відношення працівників організації до моральних основ, традицій та ін., що мають місце в інших організаціях, регіонах, країнах.

Сьомий принцип: не слід боятися мати власну думку при вирішенні будь-яких службових питань.

Восьмий принцип – ніякого насильства, тобто «тиску» на підлеглих, що може мати різні форми, наприклад, у приказній, командній манері ведення службової розмови.

Дев'ятий принцип – сталість впливу, що виражається в тому, що етичні стандарти можуть бути впроваджені в життя організації не одноразовим наказом, а лише за допомогою зусиль, що не припиняються, з боку й керівника, і підлеглих.

Десятий принцип – при впливі (на колектив, окремого працівника, на пацієнта та ін.) урахувати силу можливої протидії. Справа в тому, що визнаючи цінність і необхідність етичних норм у теорії, багато працівників у повсякденній діяльності намагаються їм протидіяти.

Одинадцятий принцип полягає в доцільності авансування довірою – почуттю відповідальності працівника, до його компетенції, до почуття обов'язку та ін..

Дванадцятий принцип пропонує прагнути до безконфліктності.

Тринадцятий принцип – свобода, що не обмежує свободи інших.

П'ятнадцятий принцип: працівник повинен не тільки сам дотримуватись етичних норм, а й сприяти такої ж поведінці своїх колег.

Зазначені принципи повинні служити підставою для вироблення кожним працівником власної особистої етичної системи. Зміст етичних кодексів корпорацій бере свій початок із принципів етики.

5. *Професія й спеціальність. Професія* (лат. *professio*, від *profiteor* – оголошую своєю справою) – офіційно зазначене заняття, спеціальність) – рід трудової діяльності, що вимагає певної підготовки людини, що володіє комплексом спеціальних теоретичних знань і практичних навичок, придбаних у результаті спеціальної підготовки, досвіду роботи, що і є звичайно джерелом існування.

Найменування професії визначається характером і змістом роботи або службових функцій, застосовуваних знаряддями або предметами праці. Придбання професії забезпечується розвитком різних форм загальної й фахової освіти. Людина може вибрати собі професію відповідно до

його здібностей, культурних і духовних запитів.

Багато професій підрозділяються на спеціальності: лікар-окуліст, лікар-кардіолог й ін.. Для обслуговування процедури реалізації ділової функції в її найбільш економічній, ефективній і комфортній формі потрібні бухгалтери, юристи, секретарі, технічні й інженерні працівники, науковці.

Спеціальність (від лат. species – рід, вид) – комплекс придбаних шляхом спеціальної підготовки й досвіду роботи знань, умінь і навичок, необхідних для певного виду діяльності в межах тієї або іншої професії. За фахом з урахуванням спеціалізації планується й здійснюється підготовка кадрів, розробляються навчальні програми й плани, організовується навчальний процес.

6. Професіоналізм як моральна риса особистості. Професійна етика – це сукупність моральних норм, які визначають відношення людини до свого професійного боргу. Професійна етика регулює моральні відносини людей у трудовій сфері. Суспільство може нормально функціонувати, розвиватися тільки за умов безперервного процесу виробництва матеріальних і моральних цінностей.

Змістом професійної етики є кодекси поведінки, що пропонують певний тип моральних взаємин між людьми й способи обґрунтування даних кодексів. Професійна етика вивчає: відносини в трудових колективах і кожного фахівця окремо; моральні якості особистості фахівця, які забезпечують найкраще виконання професійного обов'язку; взаємини усередині професійних колективів, і ті специфічні моральні норми, що притаманні для даної професії; особливості професійного виховання.

Професіоналізм і відношення до праці є важливими характеристиками морального вигляду особистості. Вони мають важливе значення в особистісній характеристиці індивіда, але на різних етапах історичного розвитку їх зміст і оцінка суттєво відрізняються. У класовому суспільстві вони визначалися соціальною нерівністю видів праці, протилежністю розумової й фізичної праці, наявністю привілейованих і непривілейованих професій.

3. Приватні принципи професійної етики

Приватні особливості професійної етики містяться в моральному кодексі. Педагогічна етика є результатом аналізу специфіки й особливостей педагогічної діяльності, що виступають основою для вироблення конкретних рекомендацій-вимог до педагога.

Загальні й приватні принципи професійної етики спонукають фахівця до усвідомлення етичних норм і принципів, обумовлених специфікою його професії, а також до вироблення в собі системи особистісних норм - орієнтирів у своїй професійній діяльності.

4. Специфіка й різновиди професійної етики. Професійні деонтології та моральні кодекси

Професійні етики, як правило, стосуються тих видів професійної діяльності, наслідки або процеси якої впливають на життя й долі інших

людей або людства. У зв'язку із цим у даний момент можна виділити *традиційні види* професійної етики, такі, як педагогічна, медична, юридична, етика науковця, і порівняно *нові*, поява або актуалізація яких пов'язані зі зростанням ролі «людського фактора» у даному виді діяльності (наприклад, інженерна етика) або посиленням його впливу в суспільстві (журналістська етика). Особливе місце займає *етика ділового спілкування*, оскільки вона виступає як у ролі самостійної професійної етики (для менеджерів, підприємців і ін.), так і в якості елемента етики інших професій (педагога, юриста, інженера).

Медична деонтологія – розділ прикладної етики, що вивчає медичну етику, правила й норми взаємодії лікаря з колегами й пацієнтами. Основні принципи медичної етики сформулював Гіппократ.

Деонтологія (грец. δέον – належне; λόγος – вчення) – частина етики, предметом якої є вчення про обов'язок людини перед іншою людиною й суспільством у цілому. Медичною деонтологією називається вчення про належну поведінку медичних працівників, що сприяє створенню найбільш сприятливої обстановки для одужання хворого.

Таким чином, теоретичною основою деонтології є медична етика, а деонтологія, проявляючись у вчинках медичного персоналу, являє собою практичне застосування медико-етичних принципів. Предмет дослідження деонтології об'ємніше предмету етики, оскільки, поряд з вивченням властивостей моралі, займається дослідженням і регламентацією взаємин лікаря із суспільством (державою), із хворими і їхніми родинами, з іншими лікарями й медпрацівниками.

Сучасна медична деонтологія містить у собі: питання дотримання лікарської таємниці; заходи щодо відповідальності за життя й здоров'я хворих; проблеми взаємин у медичному співтоваристві; проблеми взаємин із хворими і їхніми родинами; правила щодо інтимних зв'язків між лікарем і пацієнтом.

Цільові навчаючі завдання:

1. Професійна етика в практичній діяльності людини:

- a. сприяє розвитку творчості
- b. заважає розвитку творчості
- c. не має значення для розвитку творчості
- d. несумісна з творчістю у професійній діяльності

2. Чи можна стверджувати, що професійна етика охоплює всі сфери навчально-освітньої діяльності?

- a. тільки теоретичну сферу
- b. тільки практичну сферу
- c. усі сфери навчально-освітньої діяльності
- d. не зачіпає жодної зі сфер навчально-освітньої діяльності

3. Які фактори Ви можете назвати, що визначають професійну етику як вкрай необхідну для професійної діяльності?

- a. політичні
- b. етичні

- c. соціальні
  - d. матеріальні
- 4. Що обумовлює необхідність дотримання принципів професійної етики у професійній діяльності?**
- a. соціально-історичний розвиток суспільства
  - b. зростання обсягу етичних і педагогічних знань
  - c. гуманізація суспільства
  - d. гуманітаризація освітньої сфери
  - e. поява нових освітніх технологій, що активно впроваджуються у навчальний процес
- 5. Які функції професійної етики Ви вважаєте ключовими для професійної діяльності людини?**
- a. науково-методична
  - b. світоглядна
  - c. аксіологічна
  - d. практична
  - e. організаторська
- 6. Як співвідносяться між собою поняття «професійна етика», «обов'язок» та «відповідальність»:**
- a. професійна етика формує обов'язок та відповідальність
  - b. обов'язок та відповідальність є визначальними у формуванні етичного ставлення людини до своєї професійної діяльності
  - c. професійна етика, обов'язок та відповідальність не мають взаємного впливу
  - d. професійна етика, обов'язок та відповідальність не можуть існувати одне без одного
- 7. Професор В.Г. Дейнега стверджував, що лікар, який любить свою професію, має всі можливості уникнути професійних помилок та правопорушень. Як Ви розумієте цю думку?**
- 8. Як Ви розумієте твердження академіка А.Ф.Білібіна: «Лікування – сфера служіння, а не обслуговування»? Як подібний підхід можна тлумачити з позицій професійної етики?**
- 9. Запропонуйте найбільш дієві шляхи щодо вдосконалення ефективності професійної етики у вищому медичному навчальному закладі. Визначте механізм, за яким професійна етика виступає як спосіб регуляції поведінки в конкретних видах професійної діяльності (наприклад, у педагогічній або медичній).**

II. Навчальні завдання для самостійної роботи:

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Поясніть сенс наступних понять: «професійна етика», «обов'язок», «відповідальність».
2. Чим відрізняється теоретична частина дотримання норм і правил професійної етики від її практичної діяльності?
3. Якими основними поняттями презентується професійна етика?

4. Які основні завдання професійної етики в сучасних умовах?
5. Дайте характеристику об'єкта та предмета професійної етики.
6. Розкрийте сутність загальних принципів професійної етики.
7. Які саме професійно-етичні питання постають у зв'язку із сучасними тенденціями в соціальній та освітній сферах?
8. У чому проявляється професійно-етичний аспект педагогічної недбалості?
9. Як із позицій професійної етики співвідносяться обов'язок і відповідальність?
10. Проаналізуйте з позицій професійної етики можливі наслідки педагогічних помилок.
11. Розкрийте найбільш поширені причини та фактори порушення професійної етики.

Теми рефератів, доповідей:

1. Моральні цінності у сучасному українському суспільстві.
2. Структурні елементи професійної етики та їх взаємозв'язок.
3. Професійна етика як важливий елемент структури професійної діяльності.
4. Професійна етика як теорія та практика.
5. Професійна етика та інші науки про мораль.
6. Методологічні принципи професійної етики.
7. Значення професійної етики для сучасної освіти.
8. Обов'язок та відповідальність у теорії та життєвому досвіді людини.
9. Професійна етика професіонала: її рівень та критерії оцінювання.
10. Тенденції розвитку професійної етики в сучасному суспільстві.
11. Професійна солідарність і корпоративність у світлі професійної етики.

Література:

1. Биомедицинская этика: учеб. Пособие / [Мишаткина Т.В., Фонотова Э.А., Денисов С.Д., Яскевич Я.С. и др.]. – Минск: МГЭУ им. А.Д.Сахарова, 2008. – 158 с.
2. Дейнега В.Г. Деонтология как философия медицинской деятельности [Электронный ресурс] / Дейнега В.Г. – Режим доступа: www.medicusamicus.com/index.php?action=main
3. Юдин Б.Г. От клятвы Гиппократова к биоэтике / Юдин Б.Г. // Экология и жизнь. – 2005. – № 6. – С. 32-35.
4. Борисов Ю. Генетика и поведение человека: этический контекст // Человек. – 2003. – № 2. – С. 30.
5. Гусейнов А.А., Апресян Р.Г. Этика: Учебник. – М.: Гардарики, 2005. – 472 с.
6. Этика: навчальний посібник / В.О. Лозовой, М.І. Панов, О.А. Стасевська та ін.: За ред. проф. В.О. Лозового. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 224 с.
7. Иванюшкин А.Я. Профессиональная этика в медицине. – М., 1990. – 224 с.
8. Канке В.А. Философия. Исторический и систематический курс. Учебник для вузов. – М.: Логос, 2005. – 376 с.
9. Капарашвили М.Д. Парадигма мышления и системы ценностей // Философские науки. – 2003. – № 8.

10. Малахов В.А. Етика: курс лекцій: Навч. посіб. – 3-тє вид. – К.: Либідь, 2001. – 384 с.
11. Федоренко Г.Ф. Профессиональная этика. – К.: Вища школа, 1983. – 215 с.
12. Мишаткина Т.В. Педагогическая этика: Учеб. пособие / Серия «Высшее образование».- Ростов н/Д: Феникс; Мн.: Тетра Системс, 2004.
13. Гофтул М.Г. Етика: Навчальний посібник.- К.: Видавничий центр «Академія», 2005. – 416 с.

Тема 2. ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ПЕДАГОГА: СУТНІСТЬ, ЗМІСТ, ФУНКЦІЇ. ЕТИКО-АКСІОЛОГІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ОСВІТИ. АКМЕОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ ВИКЛАДАЧА

Ключові слова: професійна етика, професійна діяльність, обов'язок, відповідальність, професійна солідарність, аксіологія, цінності, акмеологія, педагогічна культура.

Актуальність теми

Проблема професійної етики – одна з актуальних проблем практичного напрямку сучасної науки. Важливе місце в цьому посідає проблема професійної етики педагога. Вона має як етичний, так і педагогічний вимір, а тому визначає актуальність вивчення даної теми. Крім того, глобалізація всіх без винятку сфер життя та діяльності актуалізують необхідність детального розгляду акмеологічної культури особистості викладача.

Загальна мета

Уміти визначити предмет і об'єкт етики; розкрити основні етичні положення, що мають значення для професійної діяльності педагога, розглянути професійну етику як спосіб регуляції поведінки в конкретних видах професійної діяльності; визначити загальні принципи професійної етики, такі як: професійний обов'язок і особлива форма відповідальності, професійна солідарність та корпоративність; проаналізувати специфіку і різновиди професійної етики у вищому медичному навчальному закладі; розкрити сутність професійної деонтології та моральних кодексів.

Конкретні цілі:

- визначити сутність, зміст і функції професійної етики педагога;
- з'ясувати об'єкт і предмет професійної діяльності педагога в освітньому закладі;
- розкрити особливості та завдання професійної етики у освітньому закладі;
- показати розвиток акмеологічної культури особистості викладача;
- проаналізувати загальні особливості педагогічної етики у вищому навчальному закладі;
- розкрити зміст та сутність понять «аксіологія» та «цінність»;
- пояснити єдність педагога і культури;
- визначити особисту відповідальність педагога за культурний рівень своєї соціальної та професійної діяльності.

I. Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті:

1. Специфіка педагогічної діяльності.
2. Творчість та проблема «конкурентоспроможності» в педагогічній діяльності.
3. Моральні норми ставлення педагога до своєї праці як віддзеркалення

специфіки педагогічної діяльності.

4. Відповідність педагога вимогам сучасної вищої школи. Необхідність постійного самовдосконалення педагога.

1. Специфіка педагогічної діяльності

У професійній етиці педагога можна виділити чотири основні блоки:

1. *Етика відношення педагога до своєї праці, до предмету своєї діяльності.*

2. *Етика відносин «по вертикалі» – у системі «педагог-студент», яка розглядає основні принципи, норми цих відносин і вимоги, висунуті до особистості й поведінки педагога.*

3. *Етика відносин «по горизонталі» – у системі «педагог-педагог», у якій розглядаються ті відносини, які регламентуються не стільки загальними нормами, скільки специфікою діяльності й психології педагога.*

4. *Етика адміністративно-ділових відносин педагога й керівних структур, що пропонує обом сторонам певні «правила гри», спрямовані на оптимізацію керування системою освіти.*

Особливості професійної етики педагога

1. Величезна відповідальність (предмет педагогічної праці – жива людська душа).

2. Асиметричність відносин педагога й студентів, що виражається в залежності останніх від педагога.

3. Поліфункціональний характер педагогічної діяльності. Він проявляється в трьох її основних функціях: селекції, консервації й трансляції знань. Ці функції забезпечують педагогові виконання його головної місії – здійснення соціального спадкування – своєрідного генетичного зв'язку історичних епох культур від стародавності до наших днів.

4. Творчий характер педагогічної діяльності.

2. Творчість та проблема «конкурентоспроможності» в педагогічній діяльності

Творчість – сутність професійної культури педагога. Щораз *необхідно враховувати всі фактори*, перетворюючи заняття в цілісну дію, мета якого – впливати на розуми й душі студентів.

Творчого підходу вимагає *процес адаптації сучасного наукового знання до можливостей і потреб навчального процесу* відповідно до віку, інтелектуально-пізнавального й загального культурного рівня студентів.

Творчий характер професії педагога визначається *необхідністю вести «конкурентну боротьбу» за вплив на розуми й душі студентів*, що становить унікальність ситуації, у якій опинився сьогодні педагог.

Творчий підхід у педагогічній професії пов'язаний із завданням подолання власного консерватизму й проявляється у *вимозі творчо-критичного відношення педагога до самого себе й своєї світоглядної позиції*.

Творчий характер педагогічної праці визначається тим, що кожна лекція або семінар – це спектакль, який повинен проходити по всіх канонах

драматичного жанру, не залишаючи нікого байдужим, і в яким глядачі й діючі особи раз у раз міняються місцями.

3. Моральні норми ставлення педагога до своєї праці як віддзеркалення специфіки педагогічної діяльності

Вимоги професійної етики педагога, що регламентують його відношення до своєї праці — педагог зобов'язаний постійно ставити перед собою питання про свою відповідність вимогам сучасної школи:

- постійно пам'ятати про специфіку своєї професії й урахувувати її у своїй діяльності;
- усвідомлювати й відповідати за все, що робиш, за свій вплив на особистість студента, за формування тих якостей, які педагог виробляє в нього своїм ставленням до життя, поведінкою й зовнішнім виглядом;
- уміти організувати в єдине ціле вплив усіх факторів на стиль мислення й відношення студента до життя;
- уміти проявляти гнучкість власного мислення, адекватно реагувати на зміни, що відбуваються в житті суспільства;
- знати, розуміти й приймати проблеми, потреби й інтереси сучасної молоді.

Вимога, що регулює відношення педагога до своєї праці: педагог зобов'язаний постійно прагнути розвивати й удосконалювати не тільки свою педагогічну майстерність, але й особисті якості.

4. Відповідність педагога вимогам сучасної вищої школи. Необхідність постійного самовдосконалення педагога

Розглянуті вимоги професійної педагогічної деонтології припускають наявність у педагога особливого – інтегрального стилю мислення, який являє собою системну єдність світоглядного, спеціально-педагогічного, психологічного, морально-етичного підходів. Цей стиль мислення в остаточному підсумку повинен стати основою формування професійних особистісних якостей педагога. Їхню сукупність можна розглядати як професіограму педагогічної спеціальності. Можна виділити наступні необхідні якості й властивості особистості, що виступають показником готовності й здатності педагога до *інтегрального стилю мислення*.

По-перше, це розумова самостійність, що проявляється в таких властивостях, як:

- здатність до «сумніву, подиву»;
- прагнення до самостійних суджень і висновків;
- філолофсько-рефлексивне відношення до професії;
- подолання «бар'єрів» і міфів традиційної педагогіки;
- енергія думки, переконливість власної позиції;
- усвідомленість морального вибору й відповідальних рішень;
- почуття відповідальності за реалізацію свого покликання.

По-друге, ця єдність інтелектуальних, емоційних і моральних переживань як наслідок потреби особистості в цілісному сприйнятті світу й себе в ньому.

Така гармонійність може проявлятися в наступних властивостях і станах:

- переживання власного «відкриття світу» як події, зустрічі з ним;
- почуття міри, «золотого перетину» між розумом і моральним почуттям;
- тактовний прояв інтелектуальних емоцій – подиву, сумніву, задоволення від правильного морального вибору й розумового результату;
- почуття власної гідності, засноване на адекватній самооцінці;
- відчуття повноти й глибини свого внутрішнього життя.

По-третє, це *відкритість до діалогу*, заснованого на здатності бачити в іншій людині ціль, а не засіб, що й розкривається через:

- інтерес до іншої людини й уміння відкривати в ній творчий потенціал;
- усвідомлення правомірності плюралізму думок;
- подолання егоцентризму власного мислення;
- здатність слухати й чути іншого;
- уміння поєднувати монолог і діалог;
- відкритість новому, толерантність до інших точок зору;
- прагнення до пізнання;
- прагнення й уміння адекватно інтерпретувати отриману інформацію й точку зору іншого;
- метафоричність, образність, грамотність мовлення.

По-четверте, це *творча активність* педагога, яка припускає:

- єдність слова й діла, переживання й дії;
- цілеспрямованість у відношенні до викладання;
- готовність до подолання перешкод;
- здатність вчитися на власних помилках;
- створення індивідуальної системи самоосвіти й самовдосконалення;
- сприйняття своєї професійної діяльності як художньо-педагогічної творчості.

Ці властивості і якості особистості й визначають моральні принципи відносин педагога з колегами й студентами.

Цільові навчаючі завдання:

1. Аксиологія – це поняття, що означає:

- a. філософське вчення про мораль
- b. філософське вчення про загальнозначущі принципи, які визначають напрямки діяльності людини та мотивацію його вчинків
- c. сукупність правил і норми поведінки, якими люди керуються у житті

2. Глобальні проблеми сучасності перетворюють акмеологічну культуру викладача:

- a. на більш яскраву, наповнену глибоким сенсом
- b. на непомітну і спустошену
- c. майже не впливають на акмеологію педагогічної діяльності
- d. суттєво змінюють внутрішній світ педагога та актуалізують його

акмеологічну культуру

- 3. Характерною ознакою професійно-етичної помилки слід вважати:**
  - a.* недостатня кількість обов'язкових професійних знань
  - b.* наявність об'єктивних факторів, що унеможливили можливість виконання професійних обов'язків
  - c.* свідомий підхід до виконання своїх обов'язків
- 4. Помилки, що пов'язані з юридичними та професійно-етичними обов'язками і правилами діяльності медичного працівника по відношенню до хворого, належать до групи:**
  - a.* тактичних помилок
  - b.* діагностичних
  - c.* технічних
  - d.* деонтологічних
- 5. Як Ви вважаєте, що таке творчість? Аргументуйте свою відповідь.**
- 6. На Вашу думку, чи правомірна творчість у діяльності педагога (лікаря) з позицій дотримання принципів професійної етики та юридично відповідальності? Що обмежує, а що заохочує сучасного педагога (лікаря) в цьому?**
- 7. У чому полягає професійно-етична відповідальність сучасного професіонала перед суспільством?**
- 8. С.П. Боткін прямо вказував, що «діагноз хворого є більш-менш вірогідна гіпотеза, яку необхідно постійно перевіряти; можуть з'явитися нові факти, які можуть змінити діагноз або збільшити його вірогідність». Поясніть це твердження в контексті проблеми відповідальності лікаря та можливих негативних наслідків.**
- 9. Педагогічна діяльність – це право чи обов'язок?**
  - a.* це гармонійне поєднання права та обов'язку
  - b.* кожна людина має право на педагогічну діяльність
  - c.* не кожна людина має право на педагогічну діяльність
  - d.* педагог повинен нести відповідальність за наслідки своєї професійної діяльності перед суспільством і собою
  - e.* педагог не повинен нести відповідальність за наслідки своєї професійної діяльності перед суспільством і собою
- 10. Ознаки, що характеризують сутність цінності:**
  - a.* цінність – це функціональне відношення предметів до людини
  - b.* цінність є соціальна, а не природна властивість об'єкта
  - c.* поза потребами людей цінностей не існує
  - d.* предмет, про існування якого людина нічого не уявляє
  - e.* оцінювання – є емоційно-чуттєве відображення дійсності
  - f.* цінність – є засіб вираження свободи людини
- 11. Яким чином цінності та ціннісні орієнтації можуть віддзеркалювати сутність педагога? Обґрунтуйте свою відповідь.**
- 12. Які чинники є ключовими, що визначають ставлення педагога до професійної діяльності як до цінності?**
  - a.* політичні

- b. духовні
- c. соціальні
- d. освітні
- e. виховні
- f. моральні

13. У чому проявляється процес гуманізації освіти?

- a. у збільшенні обсягу гуманітарних знань
- b. у повороті до загальнолюдських цінностей у навчанні
- c. у відмові від ідеологізації навчання
- d. у розширенні кількості гуманітарних дисциплін

14. Що таке гуманітаризація освіти?

- a. збільшення обсягу гуманітарних знань
- b. поворот до загальнолюдських цінностей у навчанні
- c. відмова від ідеологізації навчання
- d. розширення кількості гуманітарних дисциплін

15. Вища мета культури - це:

- a. створення умов для формування особистості
- b. вироблення алгоритму творчості
- c. людина як особистість
- d. сама культура як самоціль

16. Як Ви розумієте вислів І. Канта: «Дій так, щоб ти завжди відносився до людства... як до мети, і ніколи не відносився б до нього, як до засобу». Дайте оцінку цьому вислову з позицій педагогічної практики.

17. Аристотель помітив: пізнання починається з подиву. За словами М. Планка, хто зайшов так далеко, що нічому більше не дивується, той виявляє лише те, що він розучився ґрунтовно розмірковувати. Розкрийте зміст цих висловлювань з акмеологічної позиції педагога.

18. Один із принципів Л. Дж. Пітера проголошує: «Щоб уникати помилок, треба набувати досвіду; щоб набувати досвіду, треба робити помилки». Чи можна вважати це твердження справедливим по відношенню до педагогічних помилок?

19. Чи існує певний зв'язок між поняттями «професійна етика», «обов'язок» та «відповідальність»? Чи існує якась різниця прояву цих понять у професійній діяльності взагалі та в педагогічній діяльності зокрема?

20. «Етика як філософія переконань» (І. Кант). Як Ви розумієте це висловлювання? Поясніть свою відповідь.

21. «Кожне класичне самовираження культури, яке свідчить про певну етику, є доведений до пластичного вираження прообраз людської поведінки» (Г. Гессе). Чи згодні Ви з цим твердженням? Аргументуйте свою відповідь.

22. Як Ви гадаєте: «Чи обов'язково керівникові, прекрасному фахівцеві, бути ще й хорошою людиною?».

II. Навчальні завдання для самостійної роботи:

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Що таке професійна етика викладача? Із яких складових воно може складатись?
2. У чому специфіка професійної етики педагога?
3. Які характерні риси в професійній етиці педагога вищого медичного навчального закладу Ви можете виділити?
4. У чому полягає сутність та функції професійної етики педагога?
5. У чому полягає єдність людини та культури?
6. Як Ви розумієте думку про те, що культура – це форма самореалізації й саморозвитку людини?
7. Поясніть професійно-етичний аспект професійної відповідальності педагога.
8. У чому полягає особиста відповідальність лікаря за культурний рівень своєї соціальної та професійної діяльності?
9. Що вивчає філософське вчення, що має назву аксіологія?
10. Що таке цінності?
11. Якими чинниками регулюється свобода вибору педагога?
12. На які вищі цінності орієнтує гуманістичний світогляд?
13. Як Ви розумієте поняття „свобода” і „відповідальність” у ставленні до суспільних цінностей?
14. Розкрийте проблему добра і зла в ціннісному вимірі професійної діяльності педагога.
15. Які Ви знаєте об’єктивні та суб’єктивні причини порушень професійної педагогічної етики? Охарактеризуйте їх та визначте можливі шляхи їх розв’язання.
16. Покажіть цінність професійної діяльності педагога у просторово-часовому вимірі.
17. Покажіть цінність професійної діяльності педагога у глобальному вимірі.
18. У чому полягає специфіка професійної етики як способу регуляції поведінки в конкретних видах професійної діяльності?
19. Яку роль відіграє професійна етика у вирішенні проблемних ситуацій професійної діяльності?
20. Сформулюйте рекомендації щодо мінімізації педагогічних помилок.
21. Яку роль відіграє професійна етика у практичній діяльності педагога?
22. Розкрийте позитивні та негативні наслідки технізації навчального процесу.
23. У чому, на Ваш погляд, повинна полягати мотивація педагога для успішної професійної діяльності?

Теми рефератів, доповідей:

1. Ідеали та норми в акмеологічній культурі педагога.
2. Напрямки досягнення етико-аксіологічної спрямованості педагогічної діяльності.
3. Етичні принципи педагога у науковому медичному пізнанні.
4. Проблеми аксіологічного моделювання навчального процесу.
5. Тенденції розвитку професійної етики педагога в сучасному суспільстві.

6. Свобода і моральна відповідальність у професійній діяльності педагога (лікаря).
7. Самовиховання як вища духовна практична здатність особистості до програмування і регулювання поведінки та діяльності.
8. Культура та загальнолюдські цінності.
9. Аксиологія – філософське вчення про цінності..
10. Гуманістичний світогляд про цінності.
11. Роль вищих цінностей в житті педагога і суспільства.
12. Матеріальні і моральні цінності: вибір людини.
13. Обрані цінності – дзеркало сутності педагога.
14. Цінності як мета і як засіб.
15. Цінність як засіб вираження свободи людини.
16. Потреби та інтереси людини як віддзеркалення його ціннісних уявлень.
17. Розвиток культури та проблеми її кризи в сучасному суспільстві.

Література:

1. Иванюшкин А.Я. Профессиональная этика в медицине. – М., 1990. – 224 с.
2. Гусейнов А.А., Апресян Р.Г. Этика: Учебник. – М.: Гардарики, 2005. – 472 с.
3. Кутырёв В.А. Человек XXI века: уходящая натура // Человек. – 2001. – № 1.
4. Борисов Ю. Генетика и поведение человека: этический контекст // Человек. – 2003. – № 2. – С. 30.
5. Етика: навчальний посібник / В.О. Лозовой, М.І. Панов, О.А. Стасевська та ін.: За ред. проф. В.О. Лозового. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 224 с.
6. Канке В.А. Философия. Исторический и систематический курс. Учебник для вузов. – М.: Логос, 2005. – 376 с.
7. Малахов В.А. Этика: курс лекций: Навч. посіб. – 3-тє вид. – К.: Либідь, 2001. – 384 с.
8. Тофтул М.Г. Этика: Навчальний посібник.- К.: Видавничий центр «Академія», 2005. – 416 с.
9. Иванов В.П. Человеческая деятельность – познание – Искусство. – К., 1997.
10. Мишаткина Т.В. Педагогическая этика: Учеб. пособие / Серия «Высшее образование».- Ростов н/Д: Феникс; Мн.: Тетра Системс, 2004.

Тема 3. ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ЕТИКИ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ. ЕТИКА ВІДНОСИН У СИСТЕМІ «ПЕДАГОГ–СТУДЕНТ»

Ключові слова: система «педагог-студент», спілкування «по вертикалі», спілкування «по горизонталі», демократизація освіти, гуманізація освіти, норми та вимоги до спілкування в системі «педагог-студент», доброзичливість, довіра, витримка, гідність.

Актуальність теми

У зв'язку з реформуванням вищої освіти в контексті Болонського процесу значно розширюється поле взаємодії викладача й студентів, адже педагогічна діяльність в умовах кредитно-модульного навчання вимагає безпосередніх контактів викладача ВНЗ зі студентами, налагодження відповідного педагогічного спілкування. Регулятором такої взаємодії має стати педагогічна етика – наука, що визначає сутність морально-психологічної сторони діяльності викладача вишу. Вибір інноваційного курсу в системі вищої освіти диктує необхідність орієнтації змісту викладання навчальних дисциплін у вузах на розвиток індивідуальності майбутнього фахівця, яка спрямована на професійне зростання та вдосконалення. Стратегія держави в галузі освітньої політики у вищій школі орієнтована на підготовку кадрів нового покоління, яка передбачає удосконалення компетентності майбутніх фахівців. Під час навчання студент зрештою має одержати не просту суму знань, умінь і навичок, а у нього повинна сформуватися компетентність, як загальна здатність, заснована на знаннях, досвіді, цінностях, здібностях, набутих як завдяки навчанню, так й спілкуванню з педагогами.

Загальна мета: розкрити специфіку педагогічної етики у вищому навчальному закладі, визначити сутність системи «педагог – студент».

Конкретні цілі:

- розкрити основну тенденцію розвитку педагогічної етики як перехід від суб'єкт-об'єктних до суб'єкт-суб'єктних відносин;
- уявити, чому в умовах демократизації суспільства і гуманізації освіти руйнуються «бар'єри» спілкування педагога та студента «по вертикалі»;
- охарактеризувати доброзичливість, довіру й витримку до поглядів і особистості студента як основу принципів гуманізму та демократизму;
- розглянути норми та вимоги до спілкування в системі «педагог – студент»;
- дати характеристику проблема дистанції в сучасній педагогіці;
- провести паралелі та визначити концептуальні відмінності структурування системи «педагог-студент» по вертикалі та по горизонталі;
- з'ясувати причини й наслідки неприпустимості приниження гідності студентів;

- розкрити взаємозумовленість очікувань педагогів та студентів у системі «педагог – студент»;
- визначити місце та роль педагогічної етики у трансформації системи цінностей педагогів та студентів.

I. Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті:

1. Соціокультурна зумовленість тенденцій розвитку педагогічної етики.
2. Сутність системи «педагог-студент».
3. Норми та вимоги до спілкування в системі «Педагог-студент».
4. Місце та роль педагогічної етики у трансформації системи цінностей педагогів та студентів.

1. Соціокультурна зумовленість тенденцій розвитку педагогічної етики

Наступ **інформаційної епохи** викликав ряд перетворень, які є глобальними не тільки за масштабом, але і за змістом. Освіта як соціальний інститут відповідно реагує на всі зрушення, що відбуваються в суспільстві. У результаті поширення інформаційно-освітніх технологій змінюється характер всіх сфер соціального життя. Змінам підлягає все: і джерела енергії, і виробництво, і знаряддя праці і т.п. Так, наприклад, якщо об'єктом накопичення в індустріальному суспільстві були гроші, ресурси, влада, то в інформаційному їм протистоять знання, професійна компетентність. Якщо в індустріальному суспільстві основною ланкою виробничого процесу були фабрика і завод, то в новому - таким стають університети, де виробляються нові знання як особлива цінність інформаційного суспільства.

Сфера освіти, виконуючи функцію трансляції соціокультурного досвіду людства і забезпечення можливостей входження нових поколінь в активне соціальне життя, має своїм безпосереднім завданням відтворення суспільного організму, а саме його базових цінностей, духовних орієнтирів і стратегічних інтересів. Упор все більше робиться на якості освіти, універсальності підготовки випускника та його адаптованості до ринку праці, на особистісну орієнтованість навчального процесу, його інформатизацію, визначальну важливість освіти у забезпеченні сталого людського розвитку.

Головним завданням вищих навчальних закладів є надання майбутнім фахівцям системи знань, умінь і навичок, що гарантують виконання ними своїх майбутніх функціональних обов'язків, а також забезпечення культурного і духовного розвитку особистості кожного студента, виховання молодих людей у дусі кращих загальнолюдських цінностей. Тому процеси навчання і виховання нероздільні, вони повинні бути послідовними і безперервними. Це позначається на трансформації педагогічних ідей і теорій щодо головної рушійної сили освіти - педагога як професіонала й особистості. Ще в 19 столітті німецький педагог-демократ Адольф Дистервег (1790-1863) зазначав: «Поганий вчитель підносить істину, хороший вчить її знаходити».

Взаємовідносини викладачів і студентів повинні бути демократичними, спрямованими на ділове співробітництво в здійсненні основних цілей навчання у вузі. Викладачі повинні добре розбиратися в психології студентів, знати їх

особливості, направляти всю свою діяльність на виховання і розвиток студентів у процесі навчання. Викладач-педагог повинен бути закоханим у свій предмет, поважати кожного студента як неповторну особистість, бути інтелігентним, інтелектуально розвиненим, гуманним, працьовитим, фізично здоровою людиною, без шкідливих звичок, з високою мораллю. Від педагога-вихователя потрібно дуже багато чого. Такого педагога треба готувати, формувати, цінувати.

У всі часи справжній педагог віддавав свою душу, добре серце, знання майбутньому держави – молоді. Для **підвищення ефективності освіти**, головним завданням якої є формування майбутнього фахівця, забезпечення сприятливих умов для його особистісного і професійного зростання, важливо активізувати розвиваючий потенціал гуманістичної педагогічної взаємодії. Воно в основному має бути орієнтованим на активізацію особистісних морально позитивних характеристик майбутнього фахівця. В умовах демократизації суспільства та гуманізації освіти руйнуються «бар'єри» спілкування педагога і студента «по вертикалі», навчально-виховні відносини логічно трансформуються в систему суб'єкт-суб'єктних відносин.

Відносини «педагог-студент» відрізняються від відносин вчителя з учнями: вони більш демократичні, толерантні, шикуються на основі діалогу і взаємної поваги. Дистанція між викладачем і студентом скорочується, її вибір є непростю проблемою.

2. Сутність системи «педагог-студент»

Однією з **особливостей педагогічної діяльності** взагалі є те, що обидві сторони – і той, хто навчає, і той, хто вчиться, – є активними учасниками процесу обміну інформацією, так би мовити, партнерами. У вузівській педагогіці ця особливість проявляється набагато яскравіше, ніж у шкільній педагогіці.

По-перше, студент – це доросла людина з власними поглядами, світоглядом, переконаннями, уподобаннями. Його участь у процесі навчання носить більш активний характер.

По-друге, якщо шкільна освіта є обов'язковою, то студент добровільно і свідомо вибирає ту сферу, в якій він прагне здобути вищу освіту. І підтверджує твердість свого наміру тим, що проходить вступні іспити в обраний ним самим вуз. Якщо школяр просто розширює свій кругозір, знайомиться з найрізноманітнішими гранями дійсності, то студент прагне до поглиблення і розширення знань у певній галузі, яка вже вибрана ним як сфера майбутньої професійної діяльності, перспектив кар'єрного росту та особистісного самовдосконалення. Тому студент більшою мірою, ніж школяр, активно зацікавлений в отриманні знань. Він самостійно вибрав майбутню професію, а тому більше, ніж учень, зацікавлений в отриманні знань, виробленні умінь і навичок.

По-третє, навчальну діяльність студентів повинна виділяти самостійність, яка проявляється в добровільному засвоєнні знань, розумінні їх призначення,

володінні способами навчальної роботи, вмінні контролювати й оцінювати якість своїх навчальних дій.

По-четверте, навчальна діяльність студентів за способами і засобами здійснення наближається до науково-дослідній роботі.

По-п'яте, період навчання у вузі не такий довгий і студент вже через кілька років сам буде фахівцем в тій області, до якої його готує викладач. Тому він має право розраховувати на більш довірливе ставлення з боку викладача як до майбутнього колеги.

Майбутній фахівець в залежності від своєї етичної компетентності повинен сам впливати на самовдосконалення особистісної системної характеристики, яка включає: моральні погляди, почуття, уявлення, переконання, ідеали, морально-вольові якості, духовно-ціннісні орієнтації, моральні потреби, мотиви поведінки і т.п. Морально орієнтовані системні характеристики майбутнього фахівця найбільше впливають на характер його поведінки, діяльності, культури спілкування та взаємовідносин з членами сім'ї, викладачами, найближчого соціального оточення. Вони забезпечують його соціокультурну орієнтацію на моральне самопізнання, самооцінку, саморегуляцію і самовиховання.

Характер взаємин викладача і студентів має бути виключно діловим, складати собою цілеспрямовану взаємодію, спрямовану на ефективне здійснення цих цілей. Ці взаємини і взаємодія повинні ґрунтуватися на взаємній повазі та розумінні спільності цілей діяльності викладача і студента.

Взаємовідносини викладача і студентів зовсім не повинні бути фамільярними, певну межу у відносинах з викладачем студенти не повинні переступати, маючи на увазі авторитет і вік викладачів. У той же час і викладачі не повинні бути на «ти» зі студентами, а називати їх на прізвище або по імені та по батькові.

Особистість, яка навчається, присвоює знання в процесі своєї пізнавальної діяльності. Передача знань, опосередкована власною діяльністю індивіда, формує його психічні, особистісні та професійні якості. Характер цих якостей у педагога зумовлюється характером **навчально-виховного процесу** навчального закладу. Студенти знаходяться в статусно-рольовій залежності від викладачів, а тому при виявленні взаємних оцінних відносин важливо запобігати появі упереджених суджень, «соціально очікуваних» відповідей. Громадянську спрямованість навчально-виховному процесу додає громадянсько-орієнтована комунікативне взаємодія вчителя з вихованцями. Щоб така взаємодія була ефективним, педагогу потрібно бути референтним особою. Це означає, що студенти не тільки отримують від нього певну інформацію, але й засвоюють її оцінку з позицій громадянськості.

Студенти, виступаючи вже як суб'єкти громадянського виховання, співвідносять власні громадянські орієнтації з подібними ж орієнтаціями викладача і якщо їх збіг зафіксовано, особистість викладача стає для них значущою і референтною. При цьому студенти вже добре розрізняють, де викладач просто транслює матеріал, з відповідною громадянською наповненістю, а де він виступає з власною авторською громадянською

позицією. Щоб легше відбувалося збіг подібних орієнтацій, не повинно існувати розбіжностей між трансльованими педагогом поняттями і особистою його громадянською позицією.

Студент ніби перевертілюється і завдяки цьому набуває ту систему знань про людські цінності, які допомагають йому сформуванню виховний ідеал і керуватися ним у своєму становленні як особистості і громадянина. Характер взаємин викладача зі студентами визначається основними цілями педагогічної діяльності викладача і ступеня їх узгодженості з цілями навчально-професійної діяльності студентів.

Педагогічна робота – особлива сфера суспільного життя, відносно самостійна по відношенню до інших видів діяльності. Ця самостійність виявляється в численних властивостях, у тому числі і в моральних відносинах між педагогом і студентом, між педагогами тощо. У процесі її здійснення можливі нетипові ситуації, протиріччя, конфлікти, вирішити які за допомогою загальноприйнятих моральних норм не завжди легко.

3. Норми і вимоги до спілкування в системі «Педагог-студент»

Педагогічна етика враховує різні особливості педагогічної праці і непрості моральні колізії, які можуть виникнути в цьому процесі. Мова йде про те, що кожен студент вже був продуктом чийогось впливу. Ставши предметом діяльності педагога, він продовжує залишатися об'єктом багатьох факторів впливу, більшість з яких діє стихійно, багатопланово, не завжди конструктивно: сім'я, вулиця, ЗМІ тощо. Педагогічна діяльність повинна коректувати ці впливи. Крім того, не всі люди, які працюють у виховній системі, є педагогами за покликанням, кожна особистість не позбавлена недоліків, в тому числі й моральних. Від професіоналізму, моральної культури педагога, насамперед його доброти і вимогливості, часто залежать характери і долі сотень і тисяч людей. Це свідчить про його особливу відповідальність за результати своєї діяльності.

Педагог повинен не тільки добре знати дисципліну, а й уміти передати свої знання студенту, сформуванню у нього відповідні вміння і навички. Важливою його особливістю є селективне ставлення до інформації, яка постійно збільшується, використання суттєвою, необхідною для майбутньої діяльності учнів. Він не може не рахуватися з навчальною програмою, але і не повинен сліпо прив'язуватися до неї. Саме цим обумовлений творчий характер педагогічної праці, ознаками якого є:

- неминучість у педагогічній діяльності елементів експромту;
- використання знань і навичок красномовства (риторики);
- апелювання педагога не тільки до теоретичного свідомості слухачів, але і до їх уяві і почуттям, залежить від образного мислення, вміння образно інтерпретувати теоретичний матеріал;
- критичне ставлення до літератури, до себе, своїм знанням, переконанням, світоглядом.

Специфіку педагогічної етики складають вимоги, які педагог ставить у своїй діяльності. Як правило, вони такі:

- любити свою дисципліну, цікавитися її досягненнями і проблемами; цінувати свою працю, бачити в ній сенс життя;
- постійно пам'ятати про специфіку професії і враховувати її у своїй діяльності;
- усвідомлювати відповідальність за результати діяльності;
- гнучко, толерантно ставитися до вихованців;
- рахуватися з реальністю, передусім з особливостями поглядів, життєвими установками, ціннісними орієнтаціями молоді, впливаючи на них кваліфіковано обраними виховними методами.

Наслідком роздумів над своїм відповідністю вимогам вищої школи є наполеглива робота, спрямована на розвиток і вдосконалення педагогічної майстерності, особистих якостей, або відмова від педагогічної діяльності.

У педагогіці сукупність професійно обумовлених вимог до викладача визначається готовністю до педагогічної діяльності. Явище готовності складає предмет вивчення як педагогів, так і психологів. Перші акцентують увагу на виявленні факторів і умов, дидактичних і виховних засобів, що дозволяють управляти становленням і розвитком готовності. Психологи орієнтуються на встановленні характеру зв'язків і залежностей між станом готовності та ефективності діяльності.

Підвищення рівня наукових знань, розширення інформаційного простору та загальної культури населення також позначається на системі взаємовідносин педагога і студента: неприпустимим стає менторський тон звернення до студента з позицій «втаємниченості до вищих матерій». Сьогодні вже не можна виступати перед студентською аудиторією, не враховуючи різноманітності її освітніх потреб і когнітивних інтересів, відмінності соціально-демографічних та етнокультурних характеристик.

Не можна ефективно організувати навчальний процес, ігноруючи при цьому становлення відкритої інформаційно-комунікативної освітнього середовища, яка надає доступ до освітніх послуг поза фізичного простору. **Обов'язок педагога** – ствердження більш демократичних, рівноправних, вільних стосунків зі студентами, які підсилюють їх довіру до викладача.

Отже, **демократизація суспільних відносин**, перенесення центру ваги на загальнолюдські цінності зумовлюють, з одного боку, підвищення традиційних гуманістичних норм у діяльності педагога, а з іншого – породжують нові, більш високі вимоги до його моральної культури. Сьогодні дуже важливо вибудувати чітко впорядковану за важливістю систему факторів, які впливають на сучасну педагогічну і морально-етичну доктрину в державі. Для цього фахівці повинні мислити конкретно, враховуючи перетин і взаємодія тих сил, які мають різні напрями і обумовлюють синергетичний ефект. Тому серед головних причин, які прискорюють зміни, можна назвати експоненціальне зростання педагогічних знань, методів, технологій.

Зараз педагоги застосовують нові наукові методи, оперують великим масивом знань, володіють такими технічними можливостями, експериментальною базою, про які раніше не можна було навіть здогадуватися.

Багато нових можливостей в непередбачених ситуаціях часто вступають у протиріччя з традиційними моральними і релігійними цінностями. Виникло певне побоювання, що наука і техніка можуть замінити будь фундаментальні людські цінності.

Практика педагогічного спілкування показала, що різні люди, різні покоління, соціальні групи можуть мати різні моральні орієнтири і життєві пріоритети. Навіть в умовах тотального реформування науково-освітньої сфери, орієнтації на побудову суспільства знань, розуміння необхідності навчання впродовж життя для більшості членів суспільства є більш важливі життєві цінності, ніж освіта, наука, культура, мораль самі по собі окремо.

Етнічна неоднорідність, культурне розмаїття, соціальна суперечливість, релігійна розрізненість, економічна **різновекторність суспільства** породжують складну гаму нових проблем в теорії освіти і виховання. У цій ситуації на освіту і виховання покладається додаткове завдання – пошук нових педагогічних принципів і засобів пом'якшення кризи, викликані зіткненням культурних, етнічних, релігійних та економічних інтересів.

Виховання й освіта покликані знайти ефективні науково-педагогічні та моральні **підходи для врегулювання соціальних і моральних конфліктів** у рамках громадського національно-державного простору. Активне використання наукового знання прийшлося саме на той момент, коли став стрімко зростати моральний плюралізм суспільства. Це відкрито проявилось в 90-х роках ХХ ст. Під сумнів був поставлений весь діапазон цінностей радянського суспільства: моральний кодекс будівника комунізму, фетишистська чиношанування, героїзація неоплачуваної праці, девальвація відкритості, чесності, щирості, толерантності, гуманності. Милосердя, класовість моралі, радянський патріотизм, інтернаціоналізм, конфлікт поколінь тощо клеймувалися як ідеологічно й політично шкідливий «абстрактний гуманізм».

Обов'язковою нормою професійної поведінки викладача є дотримання педагогічної етики, прагнення формувати людські стосунки зі студентами і між ними. В основі моральної норми професійної поведінки викладача має бути повага до особистості студента і одночасно максимальна вимогливість до нього. Професіоналізм спілкування передбачає **позитивну установку викладача** у ставленні до студенту. Відомо, що підвищення ефективності якості роботи в усіх сферах виробництва залежить від мікроклімату в колективах, від настрою кожної людини. У сфері спілкування викладача зі студентами важливу роль відіграє психологічно активний стан або педагогічний оптимізм. Мажор викладача залежить від індивідуальних особливостей особистості і набуває в кожному випадку своїх особистісних форми вираження. Основна ідея, однак, залишається незмінною: це очікувана бадьорість, готовність до дії, гарний настрій.

Безумовно, нормою професійної поведінки викладача є **педагогічний такт**. Це форма реалізації педагогічної моралі в діяльності педагога, в якій збігаються думку і дію. Такт – завжди творчість, завжди пошук і в чомусь неповторний вчинок; такт – це вміння орієнтуватися в будь-яких непередбачених ситуаціях. У той же час суттєву роль в організації

педагогічного спілкування відіграє педагогічна техніка, її засобами є здатність до перевтілення (артистизм, голос, міміка, пантоміма, культура мови). У структурі професіоналізму педагогічного спілкування важливе місце займає також зовнішня естетична виразність.

Говорячи про **професіоналізм самовдосконалення**, слід згадати слова К.Д.Ушинського про «дитячість душі» як глибинної основи плідної діяльності і сьогодення самовиховання людини. Цей компонент професіоналізму передбачає:

- по-перше, професійне самовдосконалення через самоосвіту (самостійне оволодіння новітніми досягненнями психолого-педагогічної науки, накопичення передового педагогічного досвіду, аналіз власної діяльності та діяльності колег і на цій основі реконструкція навчально-виховної інформації та організації власних пошуків);
- по-друге, самовиховання – це особистісне самовдосконалення (перебудова особистісних якостей, установок, цінностей, моральних орієнтацій, потреб, інтересів, мотивів поведінки).

Самоосвіта – фундамент професійного зростання викладача як фахівця, формування у нього соціально цінних і професійно значущих якостей.

Отже, професіоналізм знань, професіоналізм спілкування, професіоналізм самовдосконалення забезпечують розвиток цілісної системи - професіоналізму діяльності педагога. У педагогічній діяльності ці структурні елементи взаємопов'язані і взаємозумовлені. Відсутність одного з них у діяльності викладача вищого навчального закладу свідчить про несформованість педагогічного професіоналізму.

4. Місце і роль педагогічної етики у трансформації системи цінностей педагогів і студентів

На шляху виконання педагогом свого професійного і морального обов'язку виникає багато труднощів, обумовлених як традиційною системою відносин у сфері освіти, так і новими чинниками. До **актуальних детермінант**, які суттєво впливають на зміст моральної відповідальності та педагогічного боргу, відносяться: по-перше, формування **глобалізаційних** та екологічних теорій, мобільність людей інтелектуальної праці, лібералізація суспільного життя, радикальна зміна соціального статусу сучасного університету, новітні технології навчання, нові форми оцінювання знань, дистанційне навчання, різний рівень матеріальної забезпеченості сімей учнів і студентів тощо. По-друге, це – сучасний рівень **комунікативності** та умови людського гуртожитку, які призвели до зростання психоемоційної напруженості у відносинах між людьми і в системі спілкування викладача та студента, вихователя і вихованця.

В українському суспільстві загострилися приховані форми морального протесту, які наростали протягом багатьох десятиліть. У педагогічній етиці з'явилася пов'язана з цим проблема відсутності чітко визначеної морально-етичної парадигми для реагування на нові виклики традиційним моральним цінностям. Це вело, з одного боку, до невизначеності правильності тих чи

інших дій у педагогічній сфері і, з іншого, – до зростаючого недовірі у відносинах «викладач – студент», що підривало престиж освіти в цілому.

Активізація наукового знання і морального плюралізму збіглася зі зміцненням демократичних настроїв суспільства в повсякденному житті. Українська громадськість стає більш чутливою до етичної проблематики, особливо в освітньо-педагогічній сфері. Виникає суспільна потреба у швидкому оволодінні утилітарними знаннями для задоволення попиту на мінливому ринку праці. Для цього створюються нові провайдери освітніх послуг, відкриті університети, віртуальні, корпоративні навчальні структури. Поряд з цим зростає недовіра до педагогічних авторитетам, технологіям, тестуванням, іспитів, конкурсам. Недовіра підсилює зневага загальнолюдськими цінностями; перевага віддається матеріальним і формальними показниками розвитку людини, обмеженню культурно-освітньої компетентності працівника рамками обраної професійної діяльності. Недостатньо враховується складність сучасного наукового знання, яка безперервно зростає і вимагає посиленої роботи інтелекту.

Працівники освіти втрачають свої позиції, хоча вони ще користуються високою повагою в суспільстві, але їх авторитет не є настільки абсолютним, як це було характерно для попередніх епох в історії педагогіки. Студенти все більше стають автономними в своїх бажаннях, вимагають права вибору, підтвердження якості одержуваних «освітніх послуг» і сумлінного виконання професійного обов'язку.

За останні десятиліття в економіці країни відбулося багато суттєвих змін, які суттєво вплинули на трансформацію професійної етики. Якщо до 90-х років освіта була прийнято розглядати як невід'ємне право кожного громадянина, то пізніше воно стало розглядатися як предмет купівлі-продажу, предмет споживання, послуга, яку можна придбати на ринку.

Хоча ростуть витрати на освіту, збільшується його частка у валовому національному продукті, підвищуються витрати на регіональні освітні програми, проте держава продовжує фінансувати їх за залишковим принципом. Виникають нові проекти, які відвойовують собі місце та матеріальні ресурси в освітньо-виховному просторі. У структуру сучасної освіти стали впроваджуватися **освітні бізнес-проекти**: створення приватних навчальних закладів і елітних шкіл, реклама і конкуренція між постачальниками освітніх послуг тощо.

Економіка і бізнес почали відігравати важливу роль у трансформації освіти і педагогічної етики в сучасній Україні. Безпрецедентне взаємодія рушійних суспільних сил - наукового прогресу, морального плюралізму, демократизації суспільства та економіки – призвело до радикальної трансформації професійної педагогічної етики. Найважливіші зміни відбуваються в основному для педагогіки феномені – у відносинах, спілкуванні між учителем і учнем, викладачем і студентом, міжсуб'єктних взаєминах і зв'язках у процесі навчання, взаємини в педагогічних колективах.

Показовими стали зміни в традиційних нормах моралі, новому розумінні суверенітету особистості, сучасному **тлумаченні людиноцентризму**.

Відбулося вторгнення соціоекономічних факторів у сферу людинознавства. У кожному з цих напрямків розвитку морально-етичних уявлень традиційні взаємини набувають нових відтінків, і тому попередня (можна сказати класична) система моральних відносин втратила свою актуальність.

Прийнято вважати, що економіка увійшла в педагогічну практику, як тільки перший учитель підняв питання про гонорар за свою працю. В історії філософії залишилося свідoctво, що це був хтось із давньогрецьких софістів в V-IV ст. до н.е. Не секрет, що з тих пір і в усі епохи були вчителі, які розглядали процес навчання, насамперед, як бізнес, торгівлю чи засіб отримання прибутку. Однак до тих, хто йшов таким шляхом, в суспільстві завжди ставилися з осудом. У стародавній східній і західній традиції вважалося, що учень не повинен платити своєму вчителю за навчання, бо вчитель давав йому безцінні речі, за які рівноцінної плати просто не могло бути.

Сьогодні економічна ситуація зовсім інша, і правила, які раніше вважалися несумісними з моральними цілями освіти, виявилися легітимізувати. З багатьох причин, таким як низька заробітна плата, інфляція, неефективність державного регулювання освітніх процесів тощо, педагог стимулюється до того, щоб стати підприємцем, інвестором у сферу освіти і конкурентом на освітньому ринку. У результаті цього педагоги стають найманими працівниками.

Фінансові стимули спонукають педагогів обмежувати надання освітніх послуг тим, хто не може платити, і надавати більш кваліфіковану допомогу тим, хто має гроші. Це серйозно загострює конфлікт інтересів. Освіта учня, яке раніше розглядалося як головна мета педагогічної діяльності, тепер цілком спокійно сприймається з погляду економічної та фінансової доцільності, приватної вигоди. На процес навчання дивляться як на товар, подібний будь-якому іншому товару.

Взаємовідносини між педагогом і учнем інтерпретуються в правових термінах як контракт на послуги, а не як педагогічна діяльність, побудована на довірі, повазі і покликання. Все це виштовхує на поверхню фундаментальні питання, на які нелегко дати однозначні відповіді. Чи є педагогічна діяльність і освіту товаром? Чи можна її ціну, якість, розподіл, доступність віддати в розпорядження ринку? Як педагог повинен врівноважувати конкуруючі вимоги? З одного боку, вони випливають із його споконвічних моральних зобов'язань перед студентами, а з іншого – з очікувань, що пред'являються до нього суспільством, корпораціями, групами, колективами, громадськістю. Чи виправдане в моральному плані для суспільства занурювати педагога в таку павутину моральних конфліктів? Може педагог діяти як підприємець і при цьому виконувати моральні обов'язки перед своїми учнями? Якими освітніми та соціальними засобами можна протистояти тим негативним факторам, наявним в сучасній освіті? Таких питань можна навести ще не одну сторінку. Але головна їх суть полягає в тому, що вони демонструють ті зміни, які відбуваються в розумінні сутності понять «педагог» і «педагогічна діяльність».

У всіх культурах професія педагога мала релігійно-благодійний характер. Вважалося, що педагог присвячував своє життя благу учнів, віддаючи в жертву

свої інтереси, частинку своєї душі і серця. В.А. Сухомлинський говорив: «Серце віддаю дітям». Не втратила чи актуальності ця концепція, і якими будуть наслідки нехтування нею? Зміни, які відбуваються в освітньо-педагогічній сфері, у взаєминах викладача та студента, всередині самого педагогічного колективу, призвели до того, що педагогічна етика стала темою, яка хвилює все суспільство.

Морально-педагогічні проблеми стали предметом обговорення широкої громадськості, громадських дискусій, прийняття колективних рішень і навіть законодавчих актів. Часто ці проблеми обумовлені тим, що педагог інтерпретує свої педагогічні обов'язки так, що вони вступають у конфлікт з бажаннями учнів та їхніх батьків або взагалі виходять за межі морально-етичної регуляції та статутних вимог. У таких випадках залучаються юридично-правові способи регламентації, рішення морально-педагогічних конфліктів переноситься в суди, хоча цілком зрозуміло, що наявні морально-педагогічні проблеми не можна вирішити постановами юридичних установ. Але приклад багатьох розвинених європейських держав показує, що саме вони в значній мірі визначають ті норми, які люди вважають «етичними». Дотримання цих норм, повага до закону свідчать про високу правову культуру суспільства.

Враховуючи масштаб, глибину і природу соціально-економічних і політичних змін, які відбулися в нашому суспільстві за останній двадцятирічний історичний період, досить складно передбачити напрямки подальших змін. Однак сьогодні вже зрозуміло, що більшість фундаментальних морально-педагогічних проблем сформульовано, і фахівцям в цій області потрібно братися за їх вирішення. Адже те, що традиційна система морально-педагогічних цінностей не залишиться непорушною, ні в кого не викликає заперечень. Завдання педагогічної етики полягає в тому, що вона повинна визначити, які цінності і норми необхідно зберегти з минулого, а які створити заново. Це головне завдання філософії, етики, педагогів, соціологів, психологів та інших фахівців у галузі освіти і виховання в процесі подальшого утвердження гуманістичних цінностей ХХІ століття. Вектори змін визначає сама дійсність.

Цільові навчаючі завдання:

1. Основною тенденцією педагогічної етики є:

- a.* перехід від суб'єкт-об'єктних до суб'єкт-суб'єктних відносин
- b.* перехід від суб'єктних відносин до суб'єкт-об'єктних відносин
- c.* перехід від суб'єктних до об'єктних відносин
- d.* перехід від об'єктних до суб'єктних відносин

2. Відмінність, яку не слід враховувати в педагогічній етиці:

- a.* особливості вікової психології
- b.* відмінність інтересів і потреб
- c.* відмінність рівня статків
- d.* відмінність рівня культури

3. Якості, що характеризують принцип гуманізму у педагогічній етиці:

- a.* доброзичливість

- b. витримка
- c. довіра
- d. зверхність

4. Педагогічна справедливість спрямована на:

- a. визначення співвідношення необхідності й випадковості у діях людини
- b. визначення умов, форм і методів формування справедливості в людині
- c. визначення методів людської поведінки
- d. визначення принципу мислення, що побудований на уявленні про добро

5. Педагогічна етика вивчає:

- a. сутність та принципи морально-психологічної сторони діяльності викладачів та студентів вишу
- b. сутність морально-психологічної сторони діяльності викладача вишу
- c. сутність морально-психологічної сторони діяльності студента вишу
- d. універсальні морально-психологічні сторони діяльності викладача та студента вишу

6. Чи згодні Ви з думкою, що у моральному плані педагог має бути таким, якими він хоче зробити своїх вихованців?

7. Як Ви розумієте слова В. Сухомлинського: «У наших руках найбільша з цінностей світу – Людина. Ми творимо людину, як скульптор творить свою статую з безформенного мармуру: десь у глибині цієї мертвої брили лежать прекрасні риси, які потрібно добути, очистити від усього зайвого?»

8. Чи достатньо бути добрим, дружелюбним, володіти тоном і тактом у спілкуванні зі студентами для того, щоб продемонструвати знання та навички педагогічної етики?

9. Неприпустимо намагатися підняти авторитет свого предмету через приниження студентів. Чи вважаєте Ви за необхідне додати цю вимогу до принципів педагогічної етики?

10. У чому полягає виховна роль принципу «бути непримиримим до фактів антипедагогічної поведінки колег?»

11. Як Ви розумієте "протилежність" позицій педагога та студента?

12. У чому, на Вашу думку, полягає особливість очікувань педагога відносно поведінки студентів під час лекцій та практичних занять?

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Які головні проблеми вирішує педагогічна етика?
2. На яких принципах базуються нові тенденції розвитку педагогічної етики?
3. У чому полягає сутність системи «педагог – студент»?
4. Чому для педагогічної етики суттєвою є необхідність та вміння стримувати свої почуття, формувати в собі позитивне ставлення до студентів?
5. У чому полягає сутність переходу від суб'єкт-об'єктних до суб'єкт-суб'єктних відносин у педагогічній етиці?
6. Чим характеризуються взаємовідносини «педагог – студент» по горизонталі та вертикалі? Як забезпечується динамічна стабільність та спадковість у розгортанні та втіленні моральної сторони цих відносин?

7. Чи припускає педагогічна етика можливість з боку педагога робити публічні зауваження про зовнішність та одяг студентів, публічно обговорювати їх досягнення та недоліки у навчанні?
8. Чи має право педагог підвищувати голос на студента?
9. У чому полягає толерантне ставлення педагога до релігійних та політичних переконань студента?
10. Охарактеризуйте особливості демократизації та гуманізації педагогічної етики на сучасному етапі.
11. Чи може студент залишати аудиторію під час занять без дозволу викладача?
12. Чи може студент принижувати гідність педагога?
13. Чи може викладач висувати в процесі поточного і проміжного контролю, підсумкової атестації вимоги, що виходять за рамки освітньої програми?
14. Чому педагогічна етика забороняє студентам отримувати або надавати сторонню допомогу під час складання іспиту та інших процедур контролю знань?
15. Як вирішується проблема дистанції між педагогом та студентом в сучасній педагогіці?

Теми рефератів, доповідей:

1. Педагогічна етика як регулятор діалогічної взаємодії викладача й студентів.
2. Реформування педагогічної етики в контексті Болонського процесу.
3. Емоційна рівновага як необхідна якість професійної етики педагога.
4. Співвідношення фахової підготовки та морально-етичних якостей викладача.
5. Гендерна складова педагогічної етики. Вуменризм: позитивні та негативні аспекти.
6. Особливості психолого-педагогічної підготовки молодих викладачів.

Література:

1. Дьяченко М.И. Психология высшей школы: Учеб. пособие / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович, С.Л. Кандыбович. – Мн.: Харвест, 2006. – 416 с.
2. Мащенко Н. І. Основи педагогіки і психології вищої школи: Курс лекцій / Н.І. Мащенко. – 2-е вид., доп. й перероб. – Кременчук, 2006. – 272 с.
3. Мороз О.Г. Викладач вищої школи: психолого-педагогічні основи підготовки / О.Г. Мороз, О.С. Падалка, В.І. Юрченко; за заг. ред. О.Г. Мороза. – К.: НПУ, 2006. – 206 с.
4. Мороз О.Г. Педагогіка і психологія вищої школи / О.Г. Мороз, О.С. Падалка, В.І. Юрченко; за заг. ред. О.Г. Мороза. – К.: НПУ, 2003. – 267 с.
5. Навчальний процес у вищій педагогічній школі / За ред. акад. О.Г. Мороза. – К.: НПУ, 2000. – 337 с.
6. Педагогіка і психологія вищої школи: навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни / Державна податкова адміністрація України; Національна академія держ. податкової служби України / Л.М. Петренко (уклад.). – Ірпінь, 2007. – 78 с.

7. Педагогика и психология высшей школы: Учеб. пособие / Отв. ред. М.В. Буланова-Топоркова. – 3-е изд., перераб. и доп. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 512 с.
8. Педагогічна і психологічна науки в Україні: зб. наук. пр. до 15-річчя АПН України: у 5 т. / АПН України / М.Б. Євтух (відп.ред.) – К. : Педагогічна думка, 2007. - Т. 4 : Педагогіка і психологія вищої школи. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 438 с.
9. Пидкасистый П.И. Психолого-дидактический справочник преподавателя высшей школы. – М.: Педагогическое общество России, 1999. – 354 с.
10. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологія вищої школи: Типова навч. програма і зміст самост. роботи: Метод. рек. для магістрантів і асп. / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. Кафедра педагогіки і психології вищої школи. – К., 2005. – 44 с.
11. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи. Практикум: Навч. посібник / Л.Г. Подоляк, В.І. Юрченко. – К.: Каравела, 2008. – 336 с.
12. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи: Навч. посібник для магістрантів і аспірантів / Л.Г. Подоляк, В.І. Юрченко. – К.: ТОВ «Філ-студія», 2006. – 320 с.
13. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи: Підручник. – 2-е вид. / Л.Г. Подоляк, В.І. Юрченко. – К.: Каравела, 2008. – 352 с.
14. Руснак І.С., Іванчук М.Г. Педагогіка і психологія вищої школи: навчально-методичний посібник / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – 2-ге вид., доп. – Чернівці : Букрек, 2009. – 176 с.
15. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: Навч. посібник для студ. вищих пед. навч. закл. – К.: Вища школа, 2004. – 336 с.
16. Слепкань З.І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі. – К.: Вища школа, 2005. – 240 с.
17. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: Учеб. пособие. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 400 с.
18. Чернілевський Д.В. Педагогіка та психологія вищої школи: Навч. посібник / Д.В. Чернілевський, М.І. Томчук. – Вінниця: Вінницький соціально-економічний ін-т ун-ту «Україна», 2006. – 402 с.
19. Юрченко В.І. Психологія вищої школи: Курс лекцій / В.В. Кудіна, В.І. Юрченко. – К.: КСУ, 2004. – 176 с.

Тема 4. ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕКТИВУ. ЕТИКА ВЗАЄМВІДНОСИН В СИСТЕМІ «ПЕДАГОГ – ПЕДАГОГ»

Ключові слова: мікроклімат у колективі, формальні стосунки, неформальні стосунки, структура колективу, статус, авторитет, демократичність, компетентність, толерантність, тактовність.

Актуальність теми

Викладач бере участь у формуванні моральної свідомості особистості не тільки індивідуально, але й опосередковано через педагогічний колектив, що виступає сконцентрованим носієм еталонної суспільної моралі. Статус та авторитет будь-якого педагогічного колективу залежить від традицій вищої школи, що сформовані в колективі та репрезентують себе в просторі суспільної думки.

Загальна мета: засвоїти принципи та методи нормативних форм формальних та неформальних стосунків в середині педагогічного колективу в просторі колегіальних та адміністративних відносин.

Конкретні цілі:

- засвоїти морально-етичні основи професійно-ділового спілкування викладача вищої школи в межах викладацького колективу;
- засвоїти поведінкові моделі та психологічно-вольові якості, необхідні для підтримування позитивного мікроклімату в колективі;
- виявити об'єктивні та суб'єктивні фактори, що формують специфіку взаємовідносин у педагогічному колективі.

I. Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті:

1. Загальні морально-етичні основи професійно-ділового спілкування.
2. Значення морально-психологічного клімату в колективі та його вплив на формальні й неформальні стосунки в колективі.
3. Головні принципи ділових стосунків та необхідні індивідуально-психологічні якості викладача вищої школи.
4. Специфіка взаємовідносин у педагогічному колективі.

1. Загальні морально-етичні основи професійно-ділового спілкування

Професійно-ділове спілкування – необхідна частина людського життя, один з найважливіших типів стосунків з іншими людьми. Основним регулятором таких стосунків є етичні норми, у яких виражені уявлення про добро і зло, справедливість та несправедливість, правильність чи неправильність вчинків людей. Спілкування в процесі ділового співробітництва зі своїми підлеглими, начальником чи колегами в середині колективу підпорядковано цим уявленнями. Залежно від того, як людина розуміє моральні норми, який зміст в них вкладає, в якому ступені їх ураховує в спілкуванні, вона може або полегшити професійно-ділове спілкування, зробити його більш ефективним у розв'язанні

поставлених задач, або утруднити це спілкування чи навіть зробити його неможливим.

Стосунки виникають у будь-якій спільноті людей як результат їхньої психічної взаємодії в співпраці. Вони проявляються в способах впливу людей один на одного. Ці способи взаємного впливу міжособистісних та міжгрупових стосунків виражені в таких формах, як авторитет, дружба, товаришування, кругова порука, суперництво, симпатія та антипатія, панібратство тощо. Переживання їх завжди суб'єктивне. В їхній основі лежать установки, орієнтації, очікування членів колективу, які, в свою чергу, визначаються змістом та організацією спільної діяльності та цінностями, що лежать в основі спілкування. Взаємні стосунки є підґрунтям для формування суспільної думки в колективі, виникнення колективних настроїв, виявляється в тих чи інших традиціях, виступають фактором, що створює соціально-психологічний клімат колективу.

Загальні принципи професійної етики базуються на загальнолюдських нормах моралі та передбачають: а) професійну солідарність (що іноді перетворюється на корпоративність); б) особливе розуміння обов'язку та честі; в) особливу форму відповідальності, зумовлену предметом і родом діяльності.

Професійна мораль виступає як форма конкретизації загальних моральних принципів і норм відносно особливостей того чи іншого виду професійної діяльності.

В середині кожної професійної групи відбуваються певні специфічні зв'язки і стосунки людей. Залежно від об'єкту трудової діяльності, знарядь праці, набору засобів, що використовуються для вирішення професійних задач, виникає неповторна своєрідність ситуацій, перешкод і навіть небезпек, що потребують від людини певного типу дій, методів і психологічних реакцій. У кожній професії формуються свої моральні «спокуси», моральні «доблесті» і «втрати», виникають певні протиріччя, напрацьовуються своєрідні способи їх розв'язання.

Норми й принципи професійно-ділових стосунків формуються і розвиваються одночасно з професією. В середині професійного колективу вони набувають стійкого характеру і перетворюються на об'єкт осмислення, вивчення, аналізу й засвоєння. Загальні норми етики професійно-ділових стосунків перетворюються на силу, що направляє поведінку представників професії, як на рівні конкретного колективу, так і на рівні всієї професійної спільноти. Загальні норми етики професійно-ділових відносин перетворюються на силу, що направляє поведінку представників професії, як на рівні конкретного колективу, так і на рівні всього професійного співтовариства.

В умовах активного розвитку технологій, що істотно впливають на форми і методи професійної діяльності, необхідно враховувати наявність у колективі кількох поколінь професіоналів, які сформувалися в умовах різних технологічних практик. Технічні новинки не завжди можуть бути повною мірою освоєні «старшим поколінням» колективу. Найчастіше таке освоєння пов'язано з повною зміною форм професійної діяльності, у результаті чого «старі» традиції вступають у протиріччя з «новими». Це веде до ускладнення

професійно-ділового спілкування між різними поколіннями професіоналів або навіть формування конфлікту на основі неприйняття «старих» або «нових» форм, методів і прийомів професійної діяльності.

Загальні норми і принципи моральної регуляції службових відносин

Етичні норми і принципи ділового спілкування «по горизонталі» регулюють службові відносини між колегами в кожному колективі. Основні норми і принципи моральної регуляції припускають, що педагогічний колектив, як і будь-який інший, повинен володіти рядом якостей, серед яких можна назвати:

- злагожденість і згуртованість, що забезпечують взаємодопомогу, підтримку, можливість опертися на колег не тільки в ділових, а й в особистих проблемах;
- атмосфера доброзичливості, в якій педагог може повністю проявити себе і як особистість, і як професіонал;
- чуйність і тактовність, які не переходили б в настирливе, нетактовне втручання в особисте життя;
- терпимість до особливостей і недоліків колег, вміння приймати їх такими, які вони є, цінувати їх індивідуальність.

Формуються ці якості колективу на основі морально-психологічної спільності людей, яка передбачає:

- наявність групових інтересів і потреб, що об'єднують членів педагогічного колективу не тільки в службовий час, але і в неформальній обстановці;
- орієнтацію на загальні моральні норми і цінності – загальнолюдські, громадянські, культурні та інші, що допомагає запобігти серйозним конфліктам і розбіжностям;
- схожість думок в оцінках як професійних проблем, так і питань, що виходять за рамки службових інтересів (політика, культура, мода);
- присутність особливого «ми-почуття», що формує гордість за приналежність до професії педагога, за свою кафедру, університет, прагнення підтримати їх престиж, довести їх (і свою) перевагу.

Специфіка моральної регуляції в педагогічному колективі

У педагогічному колективі поряд із загальними нормами моральної регуляції велике значення мають особливості професійної психології педагога, що в якості суб'єктивних факторів визначають специфічні моменти в поведінці і відносинах педагогів.

- Уявний індивідуалізм педагогічної праці. Це може виявлятися, наприклад, в непомірній вимогливості педагога.
- Загострена потреба в авторитеті.
- Можливий розвиток категоричності і максималізму, безапеляційність суджень і впевненість у власній непогрішності.
- Підстерігає викладача і така небезпека, як зайва підозрілість до будь-якого критичного зауваження, вбачаючи в ньому замах на свій авторитет.
- Складнощі в об'єктивній оцінці педагогічної праці.

2. Значення морально-психологічного клімату в колективі і його вплив на формальні і неформальні стосунки в колективі

Поняття «морально-психологічний клімат» не є науковим терміном. Це просторічний вираз, що служить для опису комплексу емоційно забарвлених характеристик стилю, загальноприйнятих моделей взаємодії, які склалися всередині колективу. Морально-психологічний клімат є системою емоційно-психологічних станів колективу, що відображають характер взаємин між його членами в процесі спільної діяльності й спілкування.

У рамках даного розуміння морально-психологічного клімату можна виділити його основні функції:

- 1) Консолідує функція. Полягає у згуртуванні його членів, в об'єднанні колективних зусиль на вирішення навчально-виховних завдань.
- 2) Стимулює функція. Полягає у формуванні у членів педагогічного колективу особистісних прагнень до професійного зростання і самовдосконалення.
- 3) Стабілізує функція. Призводить до встановлення стійких відносин між членами колективу, сприяє скороченню терміну адаптації нових членів колективу.
- 4) Регулює функція. Реалізується через сталі в колективі форми вирішення спірних питань, вироблення колективних рішень та їх імплементації членами колективу.

Морально-психологічний клімат у педагогічному колективі безпосередньо впливає на результати колективної праці викладачів. Для проведення оцінки ефективності роботи педколективу в рамках усталеного морально-психологічного клімату можна ввести такі характеристики:

- загальна задоволеність членів колективу своїм перебуванням у педагогічному колективі, процесом індивідуальної та колективної трудової діяльності, а також позитивною оцінкою продуктивності даної діяльності;
- визнання авторитету формальних і неформальних лідерів;
- орієнтація колективу на успіх;
- висока залученість членів колективу до процесу прийняття рішень;
- рівень згуртованості і самоорганізованості членів колективу;
- практична відсутність плинності кадрів.

Морально-психологічний клімат впливає на особистість за допомогою сформованих всередині колективу стійких форм відносин між людьми. На основі правильно організованої системи співробітництва, заснованого на взаємодопомозі, підтримці та взаємоповазі, що поширюються в рівній мірі на всіх членів колективу, можуть бути сформовані необхідні для викладачів внутрішні установки на самовдосконалення. У сучасному світі інформаційної цивілізації все більше професій вимагають постійного і системного самовдосконалення. Рівною мірою це стосується і професії викладача. Однак процес самовдосконалення вимагає стійкої внутрішньої мотивації з одночасним критичним ставленням до себе. В умовах надмірно формалізованих,

вихолощених відносин міжособистісне спілкування підпорядковується протокольним формам, пригнічується особистість педагога і виникає страх зробити «помилку». У подібній атмосфері члени колективу відчують стресові стани і переживають емоційну пригніченість і відчуженість, що неминуче веде до зниження результатів професійної діяльності. Як наслідок, всередині педагогічного колективу зростає конфліктність, як на професійній, так і на особистісній основі, що може призвести до розпаду міжособистісних відносин або руйнування самого колективу з втратою цінних фахівців, змушених переходити до іншого колективу. Без гармонійних, нормалізованих міжособистісних відносин ускладнена або взагалі неможлива наступність у колективі, передача накопиченого професійного досвіду від старших до молодих колег.

Виконуючи широке коло професійно-педагогічних обов'язків, кожен учасник педагогічного колективу відчуває потребу в суспільному визнанні статусу, як на особистісному, так і на професійному рівні. Таким чином, одним із шляхів впливу морально-психологічного клімату колективу на особистість є об'єктивна оцінка особистісних і професійних якостей викладача, його особистого внеску в результат колективної праці.

Механізм впливу морально-психологічного клімату на особистість полягає в наслідуванні – безпосередньому запозиченні особистістю думок і емоційних реакцій інших людей. Тривала спільна діяльність, симпатії, спільність інтересів істотно прискорюють процес позитивного наслідування.

Вплив морально-психологічного клімату колективу на особистість може здійснюватися також на інтуїтивному рівні сприйняття психічних станів інших людей. Це відноситься до області емпатичних здібностей особистості, яка визначається життєвим досвідом людини, її налаштованістю на емоційно-психологічну хвилю своїх колег. При цьому педагог не тільки розуміє і відчуває стан іншої, але й сам здатний відчувати подібний стан, знайти оптимальне рішення в ситуації, що створилася.

Інша сторона взаємного впливу полягає у впливі особистості на клімат колективу. Воно визначається морально-психологічними властивостями особистості, особливостями її психологічних процесів, емоційно-вольовими якостями. Педагоги, що володіють почуттям обов'язку, принциповістю, відповідальним ставленням до справи, дисциплінованістю, товариськістю, добротою і тактовністю, чинять сильний вплив на формування позитивного клімату в колективі. І навпаки, егоїстичні, безтактні, непослідовні в поведінці члени колективу негативно впливають на утвердження позитивного клімату.

Основними способами впливу окремої особистості на колектив і його морально-психологічний клімат є переконання, навіювання і особистий приклад.

- **Переконання** спрямоване на зміну думок інших людей відносно норм і правил поведінки, які формуються на підставі уявлень про них з боку переконуючої особистості. При цьому переконує, використовуючи силу фактів, логіку і аргументацію, впливає не тільки на розум, але й на почуття інших людей. Переконання стає ефективним в тому випадку,

коли співрозмовник стає співучасником прийняття задуманого рішення і формулювання висновків, якщо він при цьому відчуває задоволення від знайденого шляху вирішення, створюючи таким чином загальний сприятливий клімат взаємодії.

- У процесі **навіювання** відбувається довільний або мимовільний вплив однієї людини на іншу або колектив у цілому. За допомогою навіювання в педагогічному колективі створюється певна установка на затвердження і втілення ідей і цінностей педагогічної культури. Навіювання може бути прямим і непрямим, довільним і мимовільним. При прямому і довільному навіюванні цілі, зміст, способи педагогічної діяльності повинні бути беззастережно прийняті. При непрямому і мимовільному навіюванні ті ж цілі і зміст приймаються опосередковано, через додаткову інформацію, аналіз аналогічних ситуацій тощо.
- Найбільш ефективним способом впливу особистості на формування позитивного морально-психологічного клімату в колективі є приклад. Це може бути **приклад** ставлення до своєї праці, до колег, до колективної думки, до самого себе. Приклад завжди конкретний. Він дає зразок професійної діяльності та поведінки в колективі. Приклад дає можливість співвіднести реальне і ідеальне.

3. Головні принципи ділових відносин і необхідні індивідуально-психологічні якості викладача вищої школи

Діяльність викладача вищої школи розділена на три складових її сфери, кожна з яких має свою власну специфіку. Учасники викладацького колективу професійно займаються науковою, навчальною та виховною діяльністю. Додатковою сферою трудової діяльності виступає адміністративно-організаційна форма роботи, до якої, в тій чи іншій мірі, залучені всі викладачі вищої школи. Ефективність професійної діяльності педагогічного колективу в цілому визначається рівнем педагогічної культури його членів, характером міжособистісних відносин, розумінням колективної та індивідуальної відповідальності, ступенем організованості та рівнем співпраці.

Однією з особливостей діяльності педагогічного колективу є колективний характер праці та колективна відповідальність за всі результати своєї діяльності. Інша особливість педагогічного колективу полягає в його високій мірі саморегуляції.

Взаємовідносини в педагогічному колективі вищої школи є особливою системою взаємозв'язків, що виникають і розвиваються між викладачами в процесі їх педагогічної та виховної діяльності. Дані взаємовідносини засновані на специфічних мотиваціях (інтерес до особистості іншого, усвідомлення необхідності взаємодіяти, співпрацювати, спілкуватися і т.д.). Вони включають в себе ту чи іншу поведінку (мова, дії, міміка, жести, зовнішній вигляд тощо), емоції і почуття (задоволеність спілкуванням, симпатії, антипатії, привабливість, взаємне тяжіння, позитивні чи негативні стани), пізнання (мислення, уява, уявлення), волю (витримка за відсутності взаєморозуміння, володіння собою у разі конфлікту, надання допомоги у важкій ситуації).

Взаємовідносини викладачів формуються з різних форм їх безпосередніх комунікацій у ході професійної діяльності.

Позитивні стосунки всередині викладацького колективу формуються в тому випадку, якщо керівники особисто дотримуються і вимагають від підлеглих виконання основних принципів взаємовідносин:

а) принцип поваги і субординації, який передбачає відповідність взаємин нормам суспільної та професійної моралі і моральності, а також дотримання всіма членами колективу особистої гідності, поваги професійного і соціального статусу кожного педагога;

б) принцип згуртованості - реалізується у формуванні у педагогів навичок і правил взаємодопомоги, взаємовиручки і взаєморозуміння;

в) принцип гуманізму, який передбачає людяність як основу взаємин між викладачами (припускає наявність довіри, щирості та відкритості).

Професійно значущі якості особистості викладача як характеристики інтелектуальної та емоційно-вольової сфер життя істотно впливають на результати професійно-педагогічної діяльності і визначають індивідуальний стиль викладача.

Серед найбільш значущих особистісних якостей, необхідних для успішного професійного розвитку викладача, можна назвати наступні: емпатія; соціальна зрілість особистості; високий рівень розвитку інтелекту; комунікативні здібності і харизма; толерантність; здатність розумно осмислювати важкі життєві та професійні ситуації; комунікативна вихованість і такт; організаторські здібності і готовність до лідерства; емоційна стійкість; обов'язковість, відповідальність і старанність; наявність професійних амбіцій; доброта; почуття гумору і дотепність; відсутність шкідливих звичок, визнаних суспільством соціально небезпечними (куріння, алкоголізм, наркоманія та ін.).

4. Специфіка взаємовідносин у педагогічному колективі

Взаємовідносини в педагогічному колективі залежно від специфіки діяльності поділяються на офіційні і неофіційні. Офіційні (службові) відносини – найважливіша основа взаємодії людей при вирішенні професійних завдань, у тому числі в навчально-виховному процесі, в організаційній роботі і в повсякденному житті. Система даних відносин передбачає неухильне виконання навчально-виховних, службових, трудових обов'язків і ролей. Ці взаємини офіційно закріплені в організаційній структурі педагогічного колективу, задаються у відповідних керівних документах: законах, наказах, статутах, правилах, положеннях, інструкціях. У професійних ділових відносинах педагогічного колективу можна виділити кілька специфічних аспектів, в рамках яких регламентуються форми взаємин – це службово-ділові, правові та морально-етичні. Службові відносини поділяються на взаємини «по вертикалі» (між керівниками і підлеглими) і «по горизонталі» (між рівними за посадою).

Неофіційні (неслужбові) відносини формуються в залежності від індивідуальних особливостей викладачів, їх почуттів, симпатій і антипатій, колективних ідеалів і внутрішньо колективних ролей, охоплюють громадську

діяльність, відпочинок і дозвілля педагогів. Практика неофіційних відносин в кожному конкретному колективі має свою специфіку і залежить від ряду об'єктивних і суб'єктивних факторів.

До об'єктивних чинників, що визначають цю специфіку, можна віднести складності в оцінці педагогічної праці та їх наслідки; проблему «нерівності» в педагогічному колективі; проблему педагогічного авторитету і майстерності; проблему критики в педагогічному колективі. Серед суб'єктивних факторів можна назвати різницю в рівні загальної та професійної культури, у поглядах і переконаннях; «індивідуалізм» педагогічної діяльності; загострену потребу педагога в авторитеті і «професійні захворювання» (амбіційність, максималізм, підозрілість, образливість). Важливе значення мають також штампи і стереотипи в поведінці викладача.

Принципи і норми відносин «по горизонталі»:

1. Самоврядування і контроль за власною поведінкою, формування в собі якостей, необхідних для професії, що сприяють особистісному зростанню.
2. Координація власної поведінки, темпераменту, потреб, інтересів, настроїв.
3. Терпимість до недоліків, шкідливих звичок колег, до поглядів, що дратують, переконань, думок.
4. Прагнення до взаєморозуміння.
5. Здатність до співчуття, співпереживання.

Ці загальні принципи відносин «по горизонталі» конкретизуються в нормах поведінки, що включають у себе:

- підпорядкування особистих інтересів стратегічним цілям колективу;
- вміння не перетворювати ділові розбіжності з колегами в особисту неприязнь і не переносити свої симпатії і антипатії на службові відносини;
- прагнення зберегти з колегами гарні стосунки, що не повинні перешкоджати діловій критиці;
- вміння координувати власну точку зору з думкою колег, вести колективний пошук оптимального рішення професійних педагогічних проблем;
- здатність проявити у взаєминах з колегами тактовність, прагнення до взаєморозуміння, співчуття, співпереживання.

Службові відносини між керівником і підлеглими в значній мірі визначаються стилем керівництва і особистісними якостями керівника. При будь-якому з стилів керівництва для успішної роботи педагогічного колективу необхідна наявність підпорядкування членів колективу керівнику. Підпорядкування суб'єктивно переживається в залежності від індивідуальних особливостей викладача і керівника, від обстановки на робочому місці, виконуваних завдань, настроїв і думок колективу. Відповідно, ставлення членів колективу до власного становища підпорядкованості може розрізнятися від

повного неприйняття і прагнення до саботування розпоряджень до усвідомленого підпорядкування для реалізації загальної задачі колективу.

Відносини «по вертикалі» – адміністративні відносини керівництва та підпорядкування в педагогічному колективі:

Етика службових відносин «по вертикалі» регламентує відносини керівництва та підпорядкування, відмінна риса яких - асиметричність, нерівність, залежність однієї особи від іншого. Тон тут задає лідер, керівник, і тому саме до його особистісних якостей пред'являються основні вимоги:

- вміння працювати з людьми;
- готовність ризикувати і брати відповідальність на себе;
- здатність «генерувати ідеї»;
- вміння, за необхідності, змінювати стиль управління;
- спеціальна управлінсько-менеджерська підготовка.

Також необхідна наявність таких властивостей, умінь і навичок:

- висока комунікабельність;
- вміння керувати людьми, впливати на них;
- вміння делегувати повноваження і розподіляти ролі в колективі;
- здатність самостійно приймати рішення;
- аналітичні здібності;
- гнучка поведінка;
- уміння правильно розподіляти час - свій і підлеглих;
- знання своєї справи.

Стиль керівництва характеризує не повсякденну поведінку керівника, а цілісну систему способів, методів і прийомів впливу керівника освітньої установи на колектив і окремих людей. Виходячи з цього, можуть бути розглянуті три класичні стилі керівництва: авторитарний, демократичний і ліберальний. До основних характеристик, що лежать в основі розрізнення даних стилів, належать: особливості прийняття рішень, характер спілкування з людьми, позиція стосовно колективу.

Правила поведінки керівника:

- переконуючи співробітника, не поспішайте застосовувати владу, поки не вичерпані всі інші засоби;
- не робіть зауважень підлеглим у присутності сторонніх;
- об'єктом критики повинна бути погано виконана робота, а не працівник;
- будьте об'єктивні в оцінці пропозицій, що виходять навіть від неприємної вам особи;
- будьте уважні до «марних» пропозицій: грубо відкинути їх сьогодні - значить позбутися можливості отримати корисну пораду завтра;
- якщо хочете, щоб підлеглі мали якості, необхідні для справи, виробіть їх спочатку у себе;
- розпорядження краще віддавати не в вигляді наказів, а у вигляді прохання чи побажання;

- пам'ятайте, що від вашого настрою і поведінки залежать настрої, поведінка і працездатність інших;
- будьте начальником лише на роботі.

Етика «вертикальних» відносин висуває вимоги не тільки до поведінки керівника. Інша сторона спілкування «по вертикалі» - норми ставлення підлеглих до керівника.

Правила поведінки підлеглих:

- дисциплінованість, ввічливість, почуття субординації;
- ініціативність і самостійність суджень;
- сміливість і твердість у захисті власної думки;
- неприпустимість сліпого послуху, підлецування, підлабузництва;
- довіра і повага до досвіду і знань керівника, розуміння його відповідальності;
- уміння підкорити свій особистий або вузькопрофесійний інтерес більш широкому баченню керівником спільних завдань колективу.

Авторитарний стиль	Демократичний стиль
Базується на принципах авторитарної етики, прагненні до єдиновладдя.	Базується на принципах гуманістичної етики та демократії.
Жорстко регламентує завдання діяльності підлеглих.	У рішенні виробничих завдань підлеглим надається свобода, хоча останнє слово залишається за керівником.
Вирішення питань здійснюється централізовано і авторитарно.	Перевага надається колегіальним рішенням, інформування співробітників, визначення загальних цілей і завдань, делегування повноважень.
Перевага надається не самостійно мислячим співробітникам, а вірним і відданим виконавцям.	Передусім оцінюється професіоналізм співробітника, потім його особисті якості.
Можливе безжалісне придушення ініціативи і творчої думки.	Стимулюється розвиток ініціативи і творчості співробітників.
Характерна дріб'язкова опіка, прагнення до жорсткого контролю, бажання особисто відповідати за все.	Відсутність дріб'язкової опіки, надання самостійності і контролю.
Вище за все цінується формальна дисципліна й ідеальний порядок.	Службові дисципліна і порядок - не самоціль, а засіб.
Проявляються нетактовність, грубість, схильність до сваволі.	Застосовується принцип вільної дискусії і взаємної критики.
Дотримується офіційна форма спілкування з підлеглими, ведуча до відчуження.	Спостерігається прагнення до створення в колективі обстановки співпраці і взаєморозуміння.

Для ліберального стилю характерно:

- питання управління передаються підлеглим;
- керівник самоусувається від вирішення гострих питань та конфліктів;
- керівник прагне уникнути оцінки роботи підлеглих (і похвали, і критики), не помічає порушень, не висловлює заборон;
- практикується постійне посилення на розпорядження вищих інстанцій, прагнення уникнути відповідальності і ризику.

Проблема пошуку і вибору оптимального стилю керівництва педагогічним колективом не розв'язується шляхом простої переваги якого-небудь із стилів керівництва перед іншими, а припускає володіння керівником кожним із них, що дозволяє формувати свій індивідуальний стиль керівництва на основі комбінування і варіювання даних стилів.

Кожен стиль керівництва має свої переваги і недоліки. Авторитарний стиль дозволяє підтримувати в колективі порядок і дисципліну. Забезпечує злагоджену й успішну роботу колективу в екстремальних умовах, при наявності конфліктів і недостатньої досвідченості членів колективу в професійному та міжособистісному планах (встановлення нормальних ділових та особистих відносин). Разом з тим авторитарність у діях керівника педагогічного колективу є небажаною з точки зору можливих негативних наслідків застосування даного стилю керівництва. При авторитарному керівникові пригнічується індивідуальність педагога, стримується прояв ініціативи і самостійності, істотно знижується творча, навчальна і виховна віддача у педагогічній діяльності. Авторитарний стиль керівництва в педагогічному плані має більше недоліків, ніж переваг, і до нього необхідно звертатися тільки у виняткових випадках. Проте абсолютно позбутися елементів авторитарності неможливо, особливо в навчально-виховному закладі, оскільки можуть виникати ситуації, що вимагають наведення дисципліни і порядку.

Демократичність в діях керівника виглядає набагато привабливішою, ніж авторитарність. Демократичний стиль керівництва створює найбільш сприятливі умови для професійної діяльності педагога. Співробітники, що працюють у демократично керованому колективі, мають більш високу самооцінку, а міжособистісні протиріччя і конфлікти, що виникають між ними, як правило, легко і швидко вирішуються. Демократичність відносин між викладачами зазвичай переноситься і на студентів. Демократичний стиль керівництва сприяє знаходженню ефективного вирішення багатьох складних проблем, таких як прояв некомпетентності, свавілля, волюнтаризму, інших негативних тенденцій з боку керівника. До недоліків демократичного управління педколективом можна віднести великі втрати часу, що витрачається на обговорення різних точок зору і теми, прямо не пов'язані з основним змістом діяльності колективу.

Ліберальний стиль керівництва педагогічним колективом, можливо, є найбільш прийнятним. Його педагогічна цінність полягає в тому, що даний стиль керівництва надає максимум творчої самостійності членам колективу. Його істотним недоліком є відсутність порядку і дисципліни в колективі, у

зв'язку з чим на практиці ліберальний стиль керівництва бажано поєднувати з елементами авторитарного і демократичного стилів.

Цільові навчаючі завдання:

- 1. До об'єктивних факторів, що визначають специфіку взаємовідносин у педагогічному колективі не належить:**
  - a.* складності в оцінці педагогічної праці та їх наслідки
  - b.* проблема «нерівності» в педколективі
  - c.* проблема педагогічного авторитету та майстерності
  - d.* проблема формування штампів у роботі викладача
- 2. До суб'єктивних факторів, що визначають специфіку взаємовідносин у педагогічному колективі не належить:**
  - a.* Різниця в рівні загальної та професійної культури, поглядах і переконаннях
  - b.* Прагнення професійного авторитету та пов'язані риси характеру (амбіційність, максималізм, образливість)
  - c.* Безкомпромісність, максималізм, самолюбівання
  - d.* Критика в середині педколективу
- 3. Співставте тип авторитету з його визначенням:**
  - a.* Персональний авторитет викладача –
  - b.* Викладацький авторитет –
  - c.* Моральний авторитет –

А – Одна зі складових успіху педколективу;
Б – Моральний статус у колективі колег та студентів;
В – Чеснота, здобута в процесі суспільної практики.
- 4. Визначте, яка характеристика не відповідає авторитарному стилю керування:**
  - a.* жорстка система керування, що спирається на примушення
  - b.* вимога беззаперечного підкорення підлеглих
  - c.* консерватизм, збереження стереотипів у роботі
  - d.* стимуляція творчої активності у виконанні поставлених задач
- 5. Визначте, яка характеристика не відповідає демократичному стилю керування:**
  - a.* визнання права підлеглих на власну позицію
  - b.* визнання права викладача на автономність та самостійність у прийнятті деяких рішень
  - c.* демократичність спілкування як «по вертикалі», так і «по горизонталі»
  - d.* керівні рішення делегуються підлеглим
- 6. Визначте, яка характеристика не відповідає ліберальному стилю керування:**
  - a.* керівник уникає прийняття рішень з гострих питань та вирішення конфліктів
  - b.* керівник прагне уникати оцінки роботи підлеглих як похвали, так і критики
  - c.* керівник уникає відповідальності, посиляючись на розпорядження та

інструкції

d. керівник демонструє бюрократичний стиль регулювання взаємовідносин в колективі

7. Як на Вашу думку впливає стиль адміністрування роботи викладацького колективу на стиль викладання?
8. Проаналізуйте вислів Вольтера: «Хто вміє володіти собою, той може керувати іншими».
9. Як, на Вашу думку, пов'язані між собою оцінки студентів та їхній рівень знань у контексті оцінки професійної діяльності викладача?
10. У чому полягає взаємозв'язок оцінювання студентів та самокритики викладача?
11. Яким чином Ви розумієте сумлінність викладача?

II. Навчальні завдання для самостійної роботи:

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Назвіть основні морально-етичні принципи професійно-ділового спілкування.
2. Назвіть основні об'єктивні фактори, що визначають специфіку взаємовідносин в педагогічному колективі.
3. Назвіть основні суб'єктивні фактори, що впливають на мікроклімат в педагогічному колективі.
4. Назвіть та охарактеризуйте основні принципи та норми взаємовідносин в педколективі.
5. У чому полягає соціально-психологічна компетентність викладача?
6. Розкрийте сутність конфлікту авторитетів.
7. В чому проявляються демократичність та толерантність у міжособистісних стосунках у педагогічному колективі?
8. В чому проявляються надійність та обов'язковість у формальних відносинах викладачів вищої школи?
9. В чому проявляються комунікабельність та тактовність у стосунках між викладачами?
10. Дайте характеристику таких стилів керування, як демократичний, авторитарний та ліберальний?

Теми рефератів, доповідей:

1. Принципи педагогічного такту.
2. Переконання. Переконаність. Ідеал.
3. Перепони взаєморозуміння в педколективі.
4. Загальна та професійна культура викладача.
5. Конфлікт авторитетів в педагогіці.
6. Психологічний портрет «ідеального» викладача.
7. Основні засади колегіальності в викладацькому колективі.

Література:

1. Андреев В.И. Педагогическая этика: инновац. курс для нравств. саморазвития / В.И. Андреев. Казань: ЦИТ, 2003. – 272 с.
2. Белухин Д.А. Педагогическая этика: желаемое и действительное / Д.А. Белухин. М.: МПСИ, 2007. – 123 с.
3. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя. – М., 1990.
4. Маркова А.К. Психология труда учителя: Книга для учителя / А.К. Маркова. М.: Просвещение, 1993. – 192 с.
5. Митина Л.М. Учитель как личность и профессионал. – М., 1994.
6. Мишаткина Т.В. Педагогическая этика: Учебное пособие / Т.В. Мишаткина. Ростов н/Дону: Феникс; Мн.: ТетраСистемс, 2004. – 304 с.
7. Писаренко В.И. Педагогическая этика: Книга для учителя / В.И. Писаренко, И.Я. Писаренко. Минск: Народна асвета, 1986. – 240 с.
8. Стребков Ю.С. Нравственная ответственность и её роль в регуляции поведения: Дис. ... канд. фил. наук / Ю.С. Стребков. М., 1972.– 156 с.
9. Сухомлинский В.А. Методика воспитания коллектива / В.А. Сухомлинский. – М.; Просвещение, 1981. – 192 с.
10. Чернокозов И.И. Профессиональная этика учителя. – Киев, 1988.
11. Чернокозова В.Н. Этика учителя / В.Н. Чернокозова, И.И. Чернокозов. К.: Радянська школа, 1973. – 251 с.
12. Якубсон Я.Г. О педагогической этике. /Я.Г. Якубсон. Ленинград: Знание, 1973. – 168 с.

Тема 5. ЕТИКА ПЕДАГОГА ТА ВЧЕНОГО В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Ключові слова: педагогічна етика, наукова парадигма «передачі знань», наукова парадигма «отримання знань» майбутніми фахівцями, педагог як учений, доказовість, самокритичність, повага до колег, психологічна сумісність і несумісність у науковому колективі, конфліктність, претензійність, мистецтво керування.

Актуальність теми

Створювати, застосовувати і поширювати знання – це прямий обов'язок наукових працівників перед прийдешніми поколіннями як індивідуально, так і в сукупності завдяки контактам та співробітництву.

Професія педагога, як і професія лікаря, вирізняється найвищим рівнем єдності професійного та морального начал. Педагог сам повинен бути взірцем вихованості, бо головним засобом виховання виступає особистість педагога, яку не можуть замінити найновітніші технічні засоби навчального процесу. Повага до педагога створює найдорожчий його моральний і професійний капітал — авторитет, котрий необхідно всіма можливими способами охороняти й примножувати.

Загальна мета: розкрити сутність, специфіку етики педагога та вченого в системі вищої освіти.

Конкретні цілі:

- розкрити специфіку освіти у вищому навчальному закладі;
- уявити в чому схожість і кардинальна відмінність двох концепцій освіти;
- охарактеризувати переваги освітньої парадигми «отримання знання» майбутніми фахівцями;
- визначити позитивні риси та недоліки освітньої парадигми «передачі знання»;
- дати характеристику наукової діяльності як атрибута професійної діяльності педагога у вищому навчальному закладі;
- провести паралелі та визначити концептуальні відмінності у професійній діяльності педагога та вченого;
- з'ясувати основні етичні вимоги до професійної діяльності педагога як вченого;
- розкрити основні причини психологічної сумісності та несумісності у педагогічному та науковому колективах;
- визначити місце етики вченого у педагогічній діяльності в вищій школі.

I. Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті:

1. Перехід від парадигми «передачі знань» до парадигми «отримання знань» майбутніми фахівцями як прояв демократизації та гуманізації вищої освіти.

2. Наукова діяльність як атрибут професійної діяльності педагога у вищому навчальному закладі.
3. Елементи наукової рефлексії в структурі діяльності педагога.

1. Перехід від парадигми «передачі знань» до парадигми «отримання знань» майбутніми фахівцями як прояв демократизації та гуманізації вищої освіти

Обов'язковим елементом у роботі викладача вузу є науково-дослідна робота. Зрозуміло, що елементи такої роботи є і в школі. У вузі викладають не основи наук, як у школі, а власне науку. Тому це органічний компонент навчально-виховного процесу, фактор, що визначає ефективність праці викладача. Наукова робота включає такі види: виконання планових держбюджетних науково-дослідних робіт, колективних договорів; написання і видання підручників, посібників, монографій, наукових статей і тез, доповідей на конференціях; редагування підручників, їх рецензування, написання відзивів на дисертації; робота в редколегіях наукових журналів; керівництво науково-дослідною роботою студентів; участь у наукових радах тощо.

Сучасна тенденція у розвитку вищої школи полягає в розширенні науково-дослідницької діяльності, наукового співробітництва. Близько 78 вищих навчальних закладів України співробітничать з 415 іноземними університетами та 19 фірмами 43 країн світу на основі двобічних міжнародних угод. Вони працюють над новими технологіями і вносять свою частку у розвиток світової науки.

Одночасно посилюється вплив вузівської науки і на процес підготовки спеціалістів, його зміст і характер, оскільки розвиток науково-дослідної роботи спрямований на вдосконалення навчально-виховного процесу та залучення студентів до дослідницької діяльності, що сприяє залученню талановитої молоді у науку.

Розробляючи певну наукову проблему, вчений оволодіває методологією, методикою наукового дослідження, розкриває нові зв'язки та закономірності. Дослідницька робота розкриває певні якості теоретичного мислення і системи умінь: уміння спостерігати явища і збирати факти, проникати в сутність процесу, що вивчається, будувати наукові гіпотези; проводити експерименти, робити висновки і узагальнення, встановлювати міжпредметні зв'язки; здійснювати системно-комплексний підхід до проблем досліджень.

2. Наукова діяльність як атрибут професійної діяльності педагога у вищому навчальному закладі

Захопленість вченого науковою ідеєю в обраній галузі завжди приваблює студентів, викликає бажання брати участь у наукових дослідженнях. У науковій діяльності переважає теоретичний аспект. Взаємодія наукової і педагогічної діяльності у різних викладачів різна.

Взаємодія наукової та педагогічної роботи характеризується такими типами:

1. Сприятливий вплив наукової роботи на педагогічну.

2. Сприятливий вплив педагогічної роботи на наукову.
3. Несприятливий вплив педагогічної роботи на наукову.
4. Несприятливий вплив наукової роботи на педагогічну.

Науковий багаж дозволяє педагогу оволодіти педагогічною майстерністю. Взаємодія може бути ефективною тільки тоді, коли викладач має рівні здібності як до педагогічної, так і до наукової роботи. Вчений відкриває наукову істину, а педагог з допомогою інших засобів педагогічного впливу, прилучає до неї студентів. Викладач вищого закладу освіти зобов'язаний вести дослідницьку роботу, поєднуючи її з педагогічною.

Взаємодія наукової і педагогічної роботи суттєво підвищує рівень тієї чи іншої лише в тому випадку, коли основою виступає наукова творчість викладача та інтерес до методологічних проблем науки і мистецтва навчання. На початковому етапі педагогічної діяльності на перший план виступає завдання оволодіти педагогічною майстерністю; пізніше, якщо у фахівця є необхідні здібності — до наукової діяльності.

Професійна діяльність викладача вищого навчального закладу - це особливий різновид творчої інтелектуальної праці. Творчість викладача полягає, насамперед, у доборі методів і розробці технологій реалізації мети і завдань, поставлених державою перед вищою школою: забезпечення ефективності навчально-виховного процесу; озброєння майбутніх спеціалістів фундаментальними знаннями; привчання студентів до самостійного отримання максимальної інформації за короткий час і розвитку творчого мислення; озброєння уміннями наукового дослідження; виховання різнобічної, досвідченої і культурної людини.

Сутність і структура педагогічної діяльності, а також пов'язана з ними продуктивність – одне з найактуальніших питань педагогічної науки і практики. Особливо перспективним прийнято вважати напрям, пов'язаний з застосуванням системного підходу до аналізу і побудови моделей педагогічної діяльності. У психолого-педагогічних дослідженнях цей метод застосовується не так давно.

Розробка П.К. Анохіним теорії функціональних систем дозволила використовувати системний підхід і в педагогіці. Система – це сукупність багатьох взаємопов'язаних елементів, що утворюють одне ціле, котре передбачає обов'язкову взаємодію цих елементів.

3. Елементи наукової рефлексії в структурі діяльності педагога

Психологічна структура діяльності педагога є своєрідним відображенням діяльності педагогічних систем. Психологічна структура діяльності – це взаємозв'язок, система і послідовність дій педагога, спрямованих на досягнення поставлених цілей через розв'язання педагогічних задач. У ній виділяють конструктивний, організаторський, комунікативний і гностичний функціональні компоненти.

Гностичний компонент є своєрідним стрижнем усіх вищеназаних компонентів. Він включає в себе вивчення: 1) змісту і способів впливу на студентів; 2) вікових та індивідуальних особливостей студентів;

3) особливостей навчально-виховного процесу і результатів власної діяльності, її переваг і недоліків.

Конструктивний компонент включає в себе: 1) добір і композицію змісту інформації, яка стає надбанням студентів; 2) проектування діяльності студентів, в якій необхідна інформація може бути засвоєна; 3) проектування власної майбутньої діяльності і поведінки, якими вони мають бути в процесі взаємодії зі студентами. У навчальній діяльності конструктивні уміння виявляються у доборі і композиції навчальної інформації, проектуванні власної діяльності і діяльності студентів щодо засвоєння інформації. За нашими спостереженнями, у досвідчених викладачів, докторів наук найбільш розвинене вміння виділяти вузлові моменти, закономірності, тенденції, напрями, а також на високому рівні добирати і структурувати матеріал, але вони менш уваги звертають на методику викладання.

Для конструктивної діяльності молодих педагогів характерним є планування власної діяльності, а не способів організації діяльності студентів. У них відсутні відчуття особливості сприймання інформації аудиторією. Молоді викладачі відчувають труднощі у конструюванні матеріалу, у виділенні головного, та в розподілі його за часом. Доценти звертають увагу на конструювання контактів з аудиторією. Під час викладання вони легко знаходять співвідношення між теоретичним і фактичним матеріалом. Педагогі-майстри відчувають аудиторію і творчо перебудовують інформацію. Проективні – це інтелектуальні уміння, необхідні для мисленого моделювання наукового пошуку або навчально-виховного процесу. У науковому пошуку – це вміння чітко сформулювати мету, проблему, гіпотезу, задачі дослідження, знаходити найбільш ефективні методи вивчення явищ та аналізу даних, добирати інформаційний матеріал для наукового пошуку, передбачати і попередньо оцінювати результати дослідження тощо.

Організаційний компонент вміщує організацію: 1) інформації в процесі її повідомлення студентам; 2) різних видів діяльності студентів таким чином, щоб результати відповідали цілям системи; 3) власної діяльності і поведінки в процесі безпосередньої взаємодії з студентами.

Л.І.Уманський встановив, що організація людей, збільшення їх сили і можливостей відбувається в результаті подвійного психологічного ефекту: 1) об'єднання, інтеграції членів групи взаємодії; 2) впливу на групу організатора, що забезпечує цю інтеграцію. Таким чином, інтеграція є основною функцією організаторської діяльності, яка включає: облік, контроль, перевірку виконання, установлення індивідуальної відповідальності.

Комунікативний компонент вміщує: 1) встановлення педагогічне доцільних стосунків з тими, на кого спрямований вплив (на основі визнання моральної, інтелектуальної і політичної зверхності в ролі керівника і організатора - «взаємини по горизонталі»);

2) установка правильних взаємин з тими, хто виступає в ролі керівників даної системи (дисциплінованість, принциповість, творчість – «взаємини по вертикалі») і партнерів по діяльності;

3) співвіднесення своєї діяльності з державним завданням, що ставиться до керівника як громадянина своєї держави. Психологічна структура компонентів діяльності викладача є динамічною і поступово змінюється з оволодінням майстерністю. Майстри продумують стратегію завоювання аудиторії, особливо піклуються про перші лекції, бо потім дуже важко щось змінити у стосунках зі студентським колективом, чого не роблять молоді викладачі.

Педагогічна майстерність – це комплекс якостей особистості, що забезпечує високий рівень самоорганізації професійної діяльності педагога, її складовими є гуманістичне спрямування, теоретичні знання, педагогічні здібності, педагогічна техніка.

У державній національній програмі «Освіта» в галузі вищої освіти передбачається – як стратегічне завдання – підготовка фахівців високого культурного і професійного рівня.

Нова концепція освіти і виховання у вищій школі вимагає удосконалення педагогічної діяльності викладачів вищого навчального закладу і досягнення ними професіоналізму. Поняття професіоналізму в психолого-педагогічній літературі розглядається, як майстерність, певний рівень майстерності ототожнюється з поняттям «самоосвіта» та самовиховання .

Професіоналізм як інтегрована якість є результатом інтенсивної довготривалої педагогічної діяльності, і вона, як результат, передбачає високий рівень продуктивності праці. В структурі професійної педагогічної діяльності можна виділити три складових компонента:

- професіоналізм знань;
- професіоналізм спілкування;
- професіоналізм самовдосконалення.

Професіоналізм знань є основою, підґрунтям формування професіоналізму загалом. Важливими особливостями професіоналізму знань є:

- комплексність, тобто здатність викладача синтезувати інформацію з різних галузей науки у процесі викладання певного закону, тенденції;
- особистісна забарвленість, тобто знання, «пропущені» через власну позицію;
- формування знань одночасно на різних рівнях (теоретичному, методичному, технологічному).

Професіоналізм спілкування – це готовність і уміння використовувати системні знання у взаємодії зі студентами. Йдеться про те, що виховують студентів не тільки знання, але й сама особистість викладача. Викладач повинен розуміти, пам'ятати, що ефективність спільної діяльності педагога і студента в будь-яких формах залежить від взаєморозуміння між ними. А зрозуміти внутрішній світ іншої людини – це зуміти поставити себе на місце іншої людини і бачити оточення немовби очима іншого.

Проте взаєморозуміння – це не просто моє розуміння іншого, але й знання того, що інший розуміє мене... І ось що важливо: коли ми говоримо про взаєморозуміння, то передбачаємо, що партнери по спільній діяльності не

просто відображають один одного, але й взаємно поділяють точку зору. Іншими словами, взаєморозуміння передбачає єдність вихідних цілей учасників спільної діяльності.

Обов'язковою нормою професійної поведінки викладача є дотримання педагогічної етики, прагнення формувати людські стосунки зі студентами і між ними. В основі моральної норми професійної поведінки викладача має бути повага до особистості студента і, водночас, максимальна вимогливість до нього. Професіоналізм спілкування передбачає його позитивну позицію стосовно студента. Відомо, що підвищення ефективності якості праці у всіх сферах виробництва залежить від мікроклімату в колективах, від настрою кожної людини. У сфері спілкування викладача зі студентами важливу роль відіграє психологічно активний стан або педагогічний оптимізм. Мажор викладача залежить від індивідуальних особливостей особистості, отже, набуває у кожному випадку своїх особистісних форм вираження. Ідея, однак, залишається незмінною: постійна бадьорість, готовність до дії, веселий добрий настрій.

Безумовно, нормою професійної поведінки викладача є педагогічний такт. Це форма реалізації педагогічної моралі в діяльності педагога, в якій співпадають думка і дія. Такт – завжди творчість, завжди пошук і в чомусь неповторний вчинок; такт – це вміння орієнтуватися у будь-яких непередбачених ситуаціях. Водночас суттєву роль в організації педагогічного спілкування відіграє педагогічна техніка, її засобами є здатність до перевтілення (артистизм, голос, міміка, пантоміміка, культура мовлення). У структурі професіоналізму педагогічного спілкування важливе місце займає також зовнішня естетична виразність.

Щодо професіоналізму самовдосконалення, то слід згадати слова К.Д. Ушинського про «дитячість душі» як основу продуктивної діяльності. «Вічно нестаріюча дитячість душі, – пише він, – є глибинною основою дійсного самовиховання людини»¹. Цей компонент професіоналізму передбачає:

- по-перше, професійне самовдосконалення через самоосвіту (самостійне оволодіння найновішими досягненнями психолого-педагогічної науки, накопичення передового педагогічного досвіду, аналіз власної діяльності та діяльності колег і на цій основі реконструювання навчально-виховної інформації і організації власних пошуків);
- по-друге, через самовиховання – особистісне самовдосконалення (перебудова особистісних якостей, установок, цінностей, моральних орієнтацій, потреб, інтересів, мотивів поведінки).

Самоосвіта – фундамент професіонального зростання викладача як спеціаліста, формування у нього соціально цінних і професійно-значущих якостей.

Отже, професіоналізм знань, професіоналізм спілкування, професіоналізм самовдосконалення забезпечують розвиток цілісної системи – професіоналізму діяльності педагога. В педагогічній діяльності ці структурні елементи взаємопов'язані і взаємозумовлені. Відсутність одного з них у діяльності викладача вищого навчального закладу свідчить про несформованість педагогічного професіоналізму.

Цільові навчаючі завдання:

- 1. До особливостей ставлення педагога вищої школи до своєї праці не належить:**
  - a.* творчий індивідуальний підхід
  - b.* велика свобода дій
  - c.* повага до особистості студента
  - d.* перфекціоналізм
- 2. Демократизація сучасної вищої освіти пов'язана з переходом до:**
  - a.* парадигми «отримання знання» майбутніми фахівцями
  - b.* парадигми «передачі знання»
  - c.* парадигми «накопичення знання»
  - d.* парадигми «фільтрування знання»
- 3. До основних причини конфліктів у науковому та педагогічному колективах належать:**
  - a.* різномасштабність мислення
  - b.* претензійність
  - c.* недовіра до наукового потенціалу керівника
  - d.* моральна витримка та толерантність
- 4. Вимоги, що висуваються до особистості та поведінки вченого:**
  - a.* дотримання наукової об'єктивності в дослідженнях
  - b.* чесність і добросовісність (проблема помилок, компіляції та плагіату)
  - c.* вимога доказовості, скромність і самокритичність; повага до опонентів
  - d.* ігнорування попередніх наукових досягнень
- 5. Роль наукового керівника в організації продуктивного спілкування у науковому колективі полягає у:**
  - a.* уміння визначати завдання
  - b.* умінні аргументовано переконувати, розподіляти «ролі» в колективі
  - c.* дотриманні керівником етичних норм спілкування та управління
  - d.* умінні розподіляти працівників на «своїх» та «чужих»
- 6. Антропоцентризм – це:**
  - a.* система поглядів, що визнає цінності людини як особистості, його права на свободу, щастя, рівність
  - b.* світогляд, що оцінює світ через людину, вважаючи її головною цінністю всесвіту
  - c.* сукупність поглядів, оцінок, норм та настанов людини по відношенню до світу
  - d.* система загальних теоретичних поглядів на світ та людину, на їх взаємовідношення, на відношення людини до людини
- 7. Чи підвищує авторитет викладача його досягнення у науковій царині?**
- 8. Чи є актуальними сьогодні вимоги Ф. Бекона до діяльності вченого, педагога, що полягають у відмові від антропоцентризму у науці, відмові від авторитетів та від домінування суспільної думки у науці?**
- 9. Як має поєднувати педагог-вчений емпіричні та раціоналістичні підходи до навчання?**

10. Чому психологічна сумісність є важливою як для наукової, так й для педагогічної діяльності?

11. Чому знання шляхів подолання конфліктів у науковому та педагогічному колективах не упереджує їх виникнення у цих колективах?

II. Навчальні завдання для самостійної роботи:

Питання для контролю та самоконтролю:

1. У чому полягають особливості професійної етики вченого-педагога?
2. Які нові можливості забезпечує демократизація та гуманізація освіти?
3. Як з двох парадигм «отримання знання» майбутніми фахівцями та «передачі знання» більшою мірою відповідає викликам сучасності?
4. Чи обов'язково сучасний педагог має займатися науковою діяльністю?
5. Чи відрізняється робота наукового колективу від роботи педагогічного колективу?
6. Чи гарантує наукове дослідження психологічних передумов конфліктів у педагогічному колективі можливість їх уникнення?
7. У чому полягає «мистецтво керування» науковими співробітниками?
8. Як співвідносяться моральні та професійні якості педагога та вченого?
9. Чи сприяє наукова діяльність створенню умов для розвитку у викладачів почуття справедливості, відповідальності, відданості справі, додержання загальнолюдських моральних цінностей, запобігання проявам корупції?
10. Яким вимогам повинен відповідати науковий колектив, щоб претендувати на звання наукової школи? Як тут спрацьовують вимоги педагогічної етики?
11. Чи має бути толерантним педагог-вчений до релігійних та політичних поглядів інших людей, колег, студентів?
12. Як співвідносяться авторитет вченого та наукова доказовість?
13. Чи обов'язково талановитий вчений є талановитим керівником колективу?
14. Яку роль відіграють Кодекси честі у професійній діяльності вченого та педагога?
15. На яких принципах мають вибудовуватися відносини в системі «керівник – педагог»?

Теми рефератів, доповідей:

1. Моральна відповідальність вченого-педагога.
2. Місце та роль Кодексів честі у професійній та науковій діяльності вищих навчальних закладів.
3. Морально-психологічні особливості педагогічної етики.
4. Педагогічна етика як відповідь на виклики сучасності.
5. Педагогічна етика та суспільні ідеали.
6. Постмодернізм в сучасній педагогіці.
7. Роль педагога-вченого у визначенні системи цінностей сучасної молоді.

Література:

1. Дьяченко М.И. Психология высшей школы: Учеб. пособие / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович, С.Л. Кандыбович. – Мн.: Харвест, 2006. – 416 с.
2. Мащенко Н. І. Основи педагогіки і психології вищої школи: Курс лекцій / Н.І. Мащенко. - 2-е вид., доп. й перероб. – Кременчук, 2006. – 272 с.
3. Мороз О.Г. Викладач вищої школи: психолого-педагогічні основи підготовки / О.Г. Мороз, О.С. Падалка, В.І. Юрченко; за заг. ред. О.Г. Мороза. – К.: НПУ, 2006. – 206 с.
4. Мороз О.Г. Педагогіка і психологія вищої школи / О.Г. Мороз, О.С. Падалка, В.І. Юрченко; за заг. ред. О.Г. Мороза. – К.: НПУ, 2003. – 267 с.
5. Навчальний процес у вищій педагогічній школі / За ред. акад. О.Г. Мороза. – К.: НПУ, 2000. – 337 с.
6. Педагогіка і психологія вищої школи: навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни / Державна податкова адміністрація України; Національна академія держ. податкової служби України / Л.М. Петренко (уклад.). – Ірпінь, 2007. – 78 с.
7. Педагогика и психология высшей школы: Учеб. пособие / Отв. ред. М.В. Буланова-Топоркова. – 3-е изд., перераб. и доп. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 512 с.
8. Педагогічна і психологічна науки в Україні: зб. наук. пр. до 15-річчя АПН України: у 5 т. / АПН України / М.Б. Євтух (відп.ред.) – К.: Педагогічна думка, 2007. – Т. 4 : Педагогіка і психологія вищої школи. – К.: Педагогічна думка, 2007. – 438с.
9. Пидкасистый П.И. Психолого-дидактический справочник преподавателя высшей школы. – М.: Педагогическое общество России, 1999. – 354 с.
10. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологія вищої школи: Типова навч. програма і зміст самост. роботи: Метод. рек. для магістрантів і асп. / Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. Кафедра педагогіки і психології вищої школи. – К., 2005. – 44 с.
11. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи. Практикум: Навч. посібник / Л.Г. Подоляк, В.І. Юрченко. – К.: Каравела, 2008. – 336 с.
12. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи: Навч. посібник для магістрантів і аспірантів / Л.Г. Подоляк, В.І. Юрченко. – К.: ТОВ «Філ-студія», 2006. – 320 с.
13. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи: Підручник. – 2-е вид. - / Л.Г. Подоляк, В.І. Юрченко. – К.: Каравела, 2008. – 352 с.
14. Руснак І.С., Іванчук М.Г. Педагогіка і психологія вищої школи: навчально-методичний посібник / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. — 2-ге вид., доп. — Чернівці : Букрек, 2009. — 176с.
15. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: Навч. посібник для студ. вищих пед. навч. закл. – К.: Вища школа, 2004. – 336 с.
16. Слепкань З.І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі. - К.: Вища школа, 2005. – 240 с.

17. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: Учеб. пособие. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 400 с.
18. Чернілевський Д.В. Педагогіка та психологія вищої школи: Навч. посібник / Д.В. Чернілевський, М.І. Томчук. – Вінниця: Вінницький соціально-економічний ін-т ун-ту «Україна», 2006. – 402 с.
19. Юрченко В.І. Психологія вищої школи: Курс лекцій / В.В. Кудіна, В.І. Юрченко. – К.: КСУ, 2004. – 176 с.

Тема 6. ЕТИКА І КУЛЬТУРА МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ ПЕДАГОГА

Ключові слова: професійна етика, сутність мовного спілкування, види спілкування, професійна культура викладача, моральні принципи спілкування, культура спілкування, антикультура в спілкуванні, невербальне спілкування, педагогічний професіоналізм.

Актуальність теми: визначається вимогами до підготовки нової генерації кадрів, які повинні мати багатокомпонентний склад інтеграційних професійних знань і вмінь, що забезпечить виконання творчих дій для організації процесу навчання й моделювання комунікативних зв'язків.

Загальна мета: допомогти майбутньому педагогові через пізнання особливостей обраної професії визначити роль спілкування у професійній діяльності; визначити вимоги до спілкування і рівень особистої готовності відповідати цим вимогам; забезпечити оволодіння теоретичними знаннями з основ етики спілкування майбутніх педагогів та сформувані педагогічні уміння й навички, які знадобляться у подальшій професійній діяльності.

Конкретні цілі:

- ознайомити слухачів з основними теоретичними поняттями теми;
- систематизувати зміст базових понять;
- ознайомити із системою оволодіння прийомами комунікативності у навчанні і вихованні;
- сформувані практичні навички аналізу мовлення, навчити використовувати різноманітні прийоми і моделі його підготовки з урахуванням норм сучасної літературної мови.

I. Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті:

1. Культура спілкування: поняття, ознаки, структура, функції.
2. Моральні принципи і норми спілкування.
3. Діалог як основна форма спілкування.
4. Антикультура в спілкуванні: «дефектні рівні» та «бар'єри» спілкування.

1. Культура спілкування: поняття, ознаки, структура, функції

Культура спілкування – це система норм, принципів і правил спілкування, а також технологія їх виконання, яка вироблена людським співтовариством з метою оптимізації й ефективності комунікативної взаємодії. Культура спілкування припускає знання, розуміння й дотримання таких **норм міжособистісного спілкування**, які:

- відповідають гуманістичному підходу до інтересів, прав і свобод особи;
- прийняті в даному співтоваристві як «керівництво до дії»;

- не суперечать поглядам і переконанням самої особистості;
- припускають її готовність і вміння дотримуватись цих норм.

Формування культури спілкування – одна з основних завдань виховання. Освіта і виховання орієнтовані на формування й розвиток людини як суб'єкта власної життєдіяльності.

Спілкування – це процес, який слід розглядати як **сукупність об'єктивних потреб, певних інтересів, цілей, структури, засобів, техніки спілкування, кінцевих результатів**. Воно проходить ряд етапів і фаз, що характеризуються певної тривалістю.

Сутність культури спілкування – оволодіння такою технікою комунікації, що забезпечить взаємодію, при якій люди не тільки не будуть «заважати один одному» (Д.С. Лихачов), але й кожний з них зможе зберегти свою особисту гідність і індивідуальність.

Для встановлення нормальних взаємин між людьми культура спілкування припускає:

1. Вміння розбиратися в інших людях і вірно оцінювати їхній характер, вчинки, відносини.
2. Правильно й у той же час досить емоційно відповідати на поведінку оточуючих людей і їхній стан.
3. Мати необхідні «навички» спілкування, вміти користуватися ними залежно від «індивідуальних особливостей» тих, з ким спілкуєшся.

Культура спілкування включає наявність певних рис характеру, таких, як повага до людей, доброзичливість, щирість, терпимість і т.д. Добре сказав про терпимість датський поет Піт Хейн:

*Терпіти. І вірити – всі на світі прекрасні –
дорослі й діти, коти, собаки й ведмеді,
і товариші по службі, і сусіди.
Терпимість – наш взаємний шанс,
адже хтось також терпить нас.*

Культура спілкування є складним, багатоплановим процесом встановлення й розвитку контактів між людьми, що породжуються потребами в спільній діяльності, включають у себе обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття й розуміння іншої людини. Діяльнісний підхід до культури спілкування дозволяє виділити наступні її структурні елементи:

- мотиви спілкування;
- цілі спілкування, що визначають техніки спілкування;
- результати спілкування.

Культура спілкування забезпечується сукупною дією багатьох факторів: **моральних, психологічних, соціокультурних, «технологічних»**. Найбільш тісно рівень культури спілкування пов'язаний з **моральними установками, цінностями, комунікативними ідеалами й стереотипами** – з тим, що становить поняття **моральної культури**. Моральна культура того або іншого суспільства в цілому або окремих особистостей проявляється в певному рівні їх

моральної свідомості; специфіці моральних відносин з навколишніми; особливостях поведінки й спілкування.

Існують загальноновизнані принципи культури спілкування:

1. Точність – уміння чітко й ясно викладати свої думки.
2. Зрозумілість – дохідливість, доступність.
3. Чистота мови – відсутність зайвих слів-бур'янів або слів-паразитів (наприклад, «ніби», «типу»).
4. Виразність – підтримка уваги й інтересу слухачів.
5. Доречність мови – відповідність цілям висловлення й ситуації.

Під етичним аспектом культури спілкування, загальноприйнятими нормами спілкування розуміється мовний етикет. До нього відносяться мовні формули обігу, вітання, прохання, питання, подяки, поздоровлення, звернення на «ти» і «ви», вибір повного або скороченого імені.

У культури спілкування існує декілька **функцій**:

- культура спілкування – це єдність процесу створення етичних цінностей і процесу освоєння цих цінностей, тобто вона виконує **аксіологічну** функцію;
- культура спілкування виконує **нормативну** функцію. Поведінкова культура висуває певні вимоги, що пропонують людині, як потрібно поводитися, і які зафіксовані в традиційних нормах поведінки й неписаних законах-правах;
- культура спілкування виконує **виховну** функцію, сприяючи формуванню певних якостей особистості, які досягаються в процесі взаємодії учасників спілкування;
- культура спілкування виконує **регулятивну** функцію, ототожнюючи собою систему певних якостей особистості, що є певним регулятором соціальних відносин.

2. Моральні принципи й норми спілкування

Загальний моральний принцип людського спілкування втілено в категоричному імперативі І. Канта: «Вчиняй так, щоб максима твоєї волі завжди могла мати також і силу принципу загального законодавства». Стосовно спілкування основний етичний принцип можна сформулювати в такий спосіб: у діловому спілкуванні при ухваленні рішення про те, яким цінностям слід надати перевагу в даній ситуації, **вчиняй так, щоб максима твоєї волі була сумісна з моральними цінностями інших сторін, які брали участь у спілкуванні, і допускали координацію інтересів усіх сторін.**

Таким чином, в основі етики спілкування повинна бути координація, а по можливості, й гармонізація інтересів. Природно, якщо воно здійснюється етичними засобами й в ім'я морально виправданих цілей. Тому спілкування повинне постійно перевірятися етичною рефлексією, що виправдовує мотиви вступу в нього. При цьому зробити етично правильний вибір і прийняти індивідуальне рішення часто справа зовсім непросте.

Принципи моралі мають загальне соціальне значення й поширюються на всіх людей, персоніфікуючи те загальне, основне й первинне, що уможливорює

ці вимоги й становить ціннісний базис суспільства, взаємовідносин людей. Моральні принципи підтримують і санкціонують в узагальненій формі суспільні підвалини життя, соціальний уклад, спілкування. Вони претендують на абсолютність, не допускають виключень. Будучи узагальненими, моральні принципи відбивають соціально-історичні умови буття людини, її сутнісні потреби.

Поряд з іншими сферами життєдіяльності людини моральні принципи й норми регулюють процес спілкування людей, тому що саме під час спілкування люди погоджують власні й суспільні інтереси. Більш того, спілкування людей повинне відбуватися за цими моральними принципами і нормами. Однак для індивідуального життя й поведінки людини вони є лише передумовою формування гуманістичних установок спілкування.

Гуманізація спілкування – це насамперед розвиток і зростання потреби людини в такому спілкуванні. Вона припускає здатність людини почувати й співпереживати, переживати й співпереживати, уміння розрізнити добро й зло, справедливість і несправедливість, прояв таких її якостей, як милосердя, порядність, добродійність і совість, а також морально-естетичні потреби, оцінки, смаки, ідеали, мотиви, вчинки. Тому не менше значення в процесі спілкування людей відіграють також моральні знання, здатність до раціонального осмислення моральних ситуацій і дій.

Відомо, що зовні благодійні вчинки можуть спиратися на мотиви, які явно суперечать принципам і нормам моралі: корисливість, нажива, властолюбство й ін. Й, навпаки, вчинок, який зашкодив іншим, може мати в основі благі наміри. Наприклад, людина, яка тільки прагне до влади, у спілкуванні з іншими демонструє свою «демократичність», гуманність. Досягши жаданої влади, вона швидко забуває про свої обіцянки й часто не виявляє доброти, чесності, відповідальності і т.д. Таку поведінку в етиці називають легальною, а тип поведінки – легалізмом.

Відомий китайський філософ Конфуцій показав, що різні люди у своїй поведінці й спілкуванні дотримуються різних моральних норм і правил. На його думку, розумна людина: «коли дивиться, то думає, чи добре вона розглянула, а чує – думає, чи правильно вона почула; думає, ласкаве в нього вираження обличчя, поважні його манери, щирі промови, пристойне відношення до справи; при сумнівах думає про те, щоб порадитися; коли ж у гніві, то думає про наслідки; і перед тим як щось купити, думає про справедливість». Нерозумна людина робить три помилки: говорить, коли не час говорити (це нерозсудливість), не говорить, коли настає час говорити (це потаємність), і говорить, не помічаючи міміки (це сліпота).

У наш час у складних умовах ринкових відносин людям доводиться робити вибір щодо орієнтації справедливого відношення до інших і врахування їхніх інтересів, або егоїзму; на активність або пасивність; на агресію або альтруїзм; на любов до людей або байдужність до них і ін. Цей вибір виявляється в поведінці людини й у її спілкуванні з іншими. Під час такого вибору людина звертається або до прийнятих суспільством, або до особистих моральних норм і принципів.

В умовах твердої конкуренції й зниження життєвого рівня людей зростає значення таких рис характеру людини, як стійкість, лояльність, вірність, милосердя й ін. Мова йде про мораль співвіднесення, дилема якої ґрунтується на тому, що не варто слухати ні друзів, ні ворогів, коли совість підказує «роби так». Час спілкування – це вміння говорити так, щоб не принижувати гідності людей, вступати з ними в переговори, іти на компроміси, втрачаючи власну миттєву вигоду, але зберігаючи доброзичливі відносини.

3. Діалог як основна форма спілкування

Діалог – тип мовної комунікації, що здійснюється у вигляді словесного обміну репліками між двома й більш взаємодіючими співрозмовниками. У діалозі співрозмовники демонструють осмислений зв'язок висловлювань у спільному міркуванні: зв'язок питання й судження, судження й імперативу, питання і його оцінки, що дозволяє говорити про діалог як логічну форму.

Діалог можливий лише у випадку дотримання ряду правил взаємовідносин:

- **психологічне налаштування** на емоційний стан співрозмовника й особистий психологічний стан (спілкування за принципом «тут і зараз», тобто з урахуванням почуттів, бажань, фізичного стану, які партнери випробовують у даний конкретний момент);

- довіра до намірів партнера без оцінки його особистості (**принцип довірчості**);

- сприйняття партнера як рівного, що має право на власну думку й власне рішення (**принцип паритетності**);

- спілкування повинне бути спрямоване на загальні проблеми й невирішені питання (**принцип проблематизації**);

- розмову необхідно вести від свого імені, без посилання на чужу думку й авторитети; слід виражати свої дійсні почуття й бажання (**принцип персоніфікування спілкування**).

Можна виділити наступні характеристики діалогу:

1) **Реактивність** – реакція партнера по спілкуванню.

2) **Ситуативність** – ситуація визначає мотив розмови.

3) **Емоційність** – емоційний стан впливає на тривалість і результат діалогу.

4) **Умотивованість** – кількість мотивів також визначає тривалість і результат діалогу.

Проблема організації, проблема культури діалогу є вічною. У наші ж дні стало ще більш ясно, що виступи в різних сферах суспільного життя далеко не завжди супроводжується виваженістю, витриманістю й дотриманням етичних норм.

Перше – це правильно вибрати стратегію діалогу, тобто основну мету обговорення, до якої кожний з учасників повинен прагнути як до результату.

Друге – це правильний вибір тактики поведінки під час обговорення проблеми.

Третє – це розробка комплексу психологічних методів формування позитивних оцінок у переконанні учасників діалогу – супротивника, слухачів або арбітрів.

Діалог – не є чимось застиглим, але розвивається, як і інші суспільні явища, і має всілякі форми. Виділяється сократичний діалог (Карл Ясперс високо цінував цю форму), де партнери займають рівноправне положення. Як говорив І. Кант, у такому діалозі «і учень є вчителем». Ця форма діалогу зародилася в Афінах, називається на честь Сократа (великого майстра вести співбесіду у формі питань і відповідей, не показуючи часто власну точку зору).

У давньому Римі оформився риторичний діалог, його розбудовував Цицерон. Це, головним чином, прояв активності однієї зі сторін.

Лекція у вузі поєднує в собі риси найрізноманітніших видів діалогу, якби ми стали ділити діалог по багатьом іншим підставам. Зовні вона носить риторичний характер. Однак в умовах НТР з'являється необхідність у насиченні лекції елементами проблемності, які властиві сократичному діалогу. Лекція-діалог є новою продуктивною формою спілкування лектора з учнями; разом з тим вона повинна бути регламентована.

Діалог буває письмовий і усний. Письмовий діалог припускає широке розгорнення словесного вираження думки із приведенням логічно послідовної й чіткої системи аргументів. Усний не вимагає цієї широти й глибини, ведеться за допомогою як словесних, так і несловесних засобів.

Сама діалогічність має своїми джерелами мислення й живу людську мову. За допомогою мови людина а) **інформує іншого**, б) **володіє**, в) **підкоряє**, г) **заперечує**.

Діалогічність чітко проявляється в **1) бесіді, 2) суперечці й 3) дискусії**.

1) Бесіда сприяє обміну думками, розвитку розуміння певного предмета, внесенню доповнень в уявлення про цей предмет.

2) Суперечка – це протистояння різноманітних думок, точок зору, де кожний прагне до перемоги тільки своєї позиції.

3) Дискусія – це певний і ясний розгляд, зіставлення й оцінювання поглядів учасників по серйозних питаннях для знаходження шляхів їх розв'язання або встановлення консенсусу на якийсь період часу.

Крім того, діалог може бути «віч-на-віч» і публічний діалог. У публічному діалозі ми часто не можемо сказати опонентові, те, що, мабуть, могли б виразити наодинці. У публічному діалозі має значення не тільки «залізна логіка» доказу, але й уміння переконати слухачів у правильності позиції, що захищається.

У практиці спілкування досить часто виявляється невміння учасників діалогу проблематичного обговорення вести послідовний логічний контроль над власними твердженнями, доводами, виступами й за тим, як вибудовує свою позицію опонент. Безглуздості можливі у зв'язку з логічно некоректним введенням і використанням у суперечці потрібного термінологічного апарату, помилковим визначенням залучених в обговорення наукових або інших понять і категорій. Труднощі можуть виникнути й при оцінці отриманого результату, виявлення його істинності або хибності, значимості й т.п.

4. Антикультура в спілкуванні: «дефектні рівні» і «бар'єри» спілкування

Чим вище рівень моральної культури особистості, тим вища культура спілкування, і навпаки: низький рівень моральної культури – моральна «протокультура» породжує дефекти спілкування, що болісно позначаються на самопочутті особистості й атмосфері в колективі. Для їхнього попередження або подолання необхідне знання основних «дефектних» рівнів спілкування.

1. Моральний вакуум – людина або не знає необхідних норм спілкування й принципів поведінки (етична й психологічна «докультура»), або попадає в ситуацію, коли її знання втрачають зміст і не «працюють» у нових умовах.

2. Відсутність моральної ініціативи – людина займає вичікувальну позицію, чекає від іншого турботи й уваги й тільки потім відповідає на них. Цей стан настороженого вижидання й морального торгу за принципом «ти – мені, я – тобі».

3. Моральний камуфляж – прагнення зробити гарне враження, замаскувати відсутність справжньої моральної культури. Форми прояву морального камуфляжу можуть бути різними, але, як правило, вони завжди супроводжуються моральною демагогією, розмовами із приводу падіння моральних норм, закликами до дотримання норм культури.

4. Моральний анахронізм – людина керується застарілими нормами спілкування, не відповідними до очікувань навколишніх і вимог сучасної моралі.

5. Моральна регресія – спрощення норм, втрата досягнутого рівня в спілкуванні, що супроводжуються неповагою до традицій, зневагою до досвіду й заслуженим авторитетам.

6. Моральна глухота – відсутність орієнтації на іншого, невміння й небажання чути його. Це своєрідна форма прояву «глухоти до окликання» (К. Ясперс), але не споконвічної, егоїстичної, а виниклої як результат втрати (у силу життєвих обставин) раніше властивих особистості моральних якостей.

7. Моральний примітивізм – безсоромно-неприкрита угода із власною совістю в ім'я особистого інтересу, прояв егоїзму в спілкуванні.

8. Моральна нетерпимість характерна для авторитарного одномірного мислення, що визнає єдину («свою») істину й правоту.

Морально-психологічні «бар'єри» спілкування

«Бар'єри» спілкування – особливі життєві обставини, що також виступають перешкодою до повноцінного спілкування. Педагог повинен, з одного боку, уміти зважати на ці бар'єри, приймати їх до увагу, вибудовуючи відповідно до нього свою стратегію й тактику спілкування з учнями. З іншого боку, допомагати студентам долати й руйнувати ці бар'єри. Із третьої – контролювати себе й не допускати їх у власній практиці спілкування з студентами й колегами.

Морально-психологічні комунікативні бар'єри, пов'язані з тим або іншим психічним станом особистості, її установками, очікуваннями й реакціями, іноді – з тим або іншим «дефектним рівнем» спілкування, можуть бути класифіковані в такий спосіб.

Бар'єр страждання, горя – виникає при сильних переживаннях особистості (навіть якщо вони, на наш погляд, і необґрунтовані) і виявляється в різних формах.

Бар'єр гніву – виникає від образи, незадоволеності, несправедливості, брутальності.

Бар'єр страху – викликається різними причинами.

Бар'єр сорому й провини – утворюється при негативній самооцінці своїх дій або при «неправильній» критиці з боку іншого.

Бар'єр установки – негативне сприйняття кого-небудь або чого-небудь на основі попереднього знання або упередження.

Бар'єр презирства – як правило, це результат виховання або ідеологічних установок, пов'язаний з пануючими в суспільстві цінностями й ідеалами.

Бар'єр відрази, брідливості – пов'язаний із психофізіологічними особливостями поведінки людей: неприємними манерами, що відштовхують, звичками, порушенням правил особистої гігієни, недотриманням «дистанції в спілкуванні».

Бар'єр настрою – може містити в собі всі попередні, бути різного ступеня важкості (від просто «встав не з тієї ноги» до глибокої депресії), мати різні причини.

Бар'єр мови – подвійний бар'єр: це одночасно бар'єр «говоріння» і бар'єр «слухання». Перший проявляється в мовному безкультур'ї: недостатній запас слів; невиразна, монотонна мова; дефекти дикції; відразливий (зарозумілий, амбіційний) тон; відсутність почуття гумору; незнання мовного етикету. Другий бар'єр вірніше було б назвати «бар'єром нечуєння», тому що перешкодою до спілкування тут виступає саме невміння слухати й чути іншого.

Феномен насильства в спілкуванні

Насильство – інший прояв антикультури спілкування. Насильство в спілкуванні виявляється в неприйнятті права партнера на автономність, незалежність, «самість»; у звертанні до силових прийомів і методів тиску; у використанні страху й примусу. Насильство як принцип спілкування завжди супроводжувало людські відносини – і в соціальному, і в міжособистісному аспектах. Але особливо масовим, розповсюдженим і витонченим (якщо не вважати період первісної дикості) воно стало в наш час. Тому є ряд причин: соціальних, психологічних, моральних.

Моральними причинами насильства в спілкуванні виступають насамперед «протокультура» і «бар'єри» спілкування, про яких говорилося вище. Крім того, потурає насильству й анонімність морального життя, пов'язане з урбанізацією, яке приховує від людського суду свавілля, що діється іншими громадянами.

Для ефективною реалізації цінності людського спілкування необхідні як мінімум дві речі. По-перше, добра воля, бажання й прагнення до взаєморозуміння. Але щоб ці добрі наміри могли розпізнаватися, сприйматися іншою стороною, щоб партнер міг відгукнутися на них, необхідно, по-друге, загальний «простір розуміння», основа якого – висока культура спілкування,

що вимагає від кожної людини самоаналізу, самокритичності й роботи над собою.

Цільові навчаючі завдання:

- 1. Платон оцінював спілкування як благо: воно допомагає пізнати себе та інших, пізнати істину. Проаналізуйте дану позицію.**
- 2. Спілкування створює дружбу, але не у всіх, а лише у добрих: «дружба добрих зростає від спілкування». Як Ви розумієте точку зору Аристотеля?**
- 3. Фейєрбах стверджував, що «людська сутність виявляється тільки у спілкуванні, в єдності людини з людиною, що спирається лише на реальність різниці між Я і Ти». Розкрийте сутність цього вислову.**
- 4. Людське спілкування «на три чверті складається із спілкування мовного». Як Ви розумієте цей вислів?**
- 5. «Правду потрібно говорити за допомогою шуткування» – в цій пораді давніх мудреців приховане важливе правило «техніки спілкування». Проаналізуйте цей вислів з позиції особливостей спілкування у Вашій професійній діяльності.**
- 6. Інтеграційним фактором, що поєднує всі сфери спілкування, є:**
  - a.* мораль
  - b.* релігія
  - c.* філософія
  - d.* наука
- 7. Фундаментальним принципом етики спілкування слід визнати:**
  - a.* принцип презумпції збереження гідності партнера по спілкуванню
  - b.* соціальний статус партнера по спілкуванню
  - c.* віковий статус партнера по спілкуванню
  - d.* матеріальне становище партнера по спілкуванню
- 8. Не входять до техніки спілкування:**
  - a.* матеріальні норми
  - b.* моральні норми
  - c.* етикетні норми
  - d.* психологічні норми
  - e.* утилітарні норми
- 9. Спілкування передбачає не тільки інформаційний, але і особистісно-екзистенційний, суб'єктивний зв'язок між людьми при збереженні індивідуальності сторін, що спілкуються. Проаналізуйте це положення. Наведіть конкретні приклади зі своєї професійної діяльності для підтвердження цієї точки зору.**

II. Навчальні завдання для самостійної роботи:

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Розкрийте сутність мовного спілкування.
2. Місце спілкування у професійній діяльності викладача.
3. Охарактеризуйте види спілкування.

4. В чому полягають моральні принципи спілкування?
5. Поясніть зміст культури спілкування.
6. Діалог як основна форма спілкування. Розкрийте особливості діалогу.
7. Яким чином виявляється антикультура в спілкуванні.
8. В чому полягає сутність мовного спілкування?
9. Охарактеризуйте невербальні засоби спілкування.
10. Як ви розумієте поняття «стиль педагогічного спілкування»? Що входить до його структури?
11. Проаналізуйте класифікацію і особливості стилів педагогічного спілкування.

Теми рефератів, доповідей:

1. Педагогічне спілкування як діалог.
2. Конфліктні ситуації у педагогічному спілкуванні.
3. Культура мови і культура мовлення викладача.
4. Вербальні засоби професійно-педагогічного спілкування та їх види.
5. Комунікативність викладача.
6. Сутність і засоби невербальної комунікації.
7. Зовнішній та внутрішній діалог у педагогічному спілкуванні.
8. Класифікація і особливості стилів педагогічного спілкування.
9. Віртуальне спілкування: перспективи та небезпека.
10. Проблема спілкування у сучасному технологізованому світі.

Література:

1. Арват Ф.С., Коваленко Є.І., Кириленко С.В., Щербань П.М. Культура спілкування: Навчально-метод. посібник. – К., ІЗМН, 1997. – 328 с.
2. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація: Навчальний посібник. – К.: ВЦ „Академія”, 2006. – 256 с.
3. Десяева Н.Д. и др. Культура речи педагога: Учеб. пособие для студ. высш. педучеб. заведений / Н.Десяева, Т.А. Лебедева, Л.В. Ассуирова. – М., 2003. – 192 с.
4. Иванова Т.В. Культура педагогического общения: Программа курса. – К., 2003. – 27 с.
5. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.
6. Культура педагогічного спілкування: Метод. рекомендації до вивчення курсу педагогіки / Укл. О.М. Єремук, Л.І. Кобилянська, Л.В. Мафтин, І.М. Петрюк. – Чернівці: Рута, 2001. – 16 с.
7. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривоніс та ін. / За ред. І.А. Зязюна. – К.: Вища школа, 1997. – 349 с.
8. Филипчук В.С. Спілкування як соціально-педагогічна взаємодія. Навч.-довідниковий посібник. – Чернівці: Рута, 2001. – 96 с.
9. Цимбалюк І.М. Психологія спілкування: Навчальний посібник. – К.: ВД „Професіонал”, 2004. – 304 с.

10. Чмут Т.К. Культура спілкування: Навчальний посібник – Хмельницький, 1996.

Тема 7. ЕТИКЕТ В ПРОФЕСІЙНІЙ КУЛЬТУРІ ПЕДАГОГА. ІМІДЖ ВИКЛАДАЧА У КОРПОРАТИВНІЙ КУЛЬТУРІ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Ключові слова: етикет, професійна культура, професійний етикет, педагогічний етикет, поведінка, культура поведінки, моральна основа етикету, структура етикету, педагогічний такт, культура зовнішнього виду викладача, імідж викладача, складові іміджу викладача.

Актуальність теми

Етикет набуває великого значення в житті сучасного суспільства, окремої особистості, суб'єкта педагогічної діяльності. Це суспільне явище має чітку структуру, залежить від соціально-економічних, політичних та культурних умов суспільного розвитку. Існує тісний взаємозв'язок етикету, високо розвиненого компоненту культури поведінки з культурою поведінки людини, особистості, суб'єкту діяльності, її професійною діяльністю. Імідж викладача є важливим аспектом його професіоналізму і засобом педагогічного впливу на студентів.

Загальна мета: сформувати загальні уявлення про сутність і призначення етикету та його місце в професійній культурі педагога. Показати значення іміджу викладача в корпоративній культурі навчального закладу.

Конкретні цілі:

- проаналізувати сутність понять: етикет, культура поведінки, професійний етикет, професійна культура педагога;
- розкрити структуру педагогічного етикету та показати шляхи його формування;
- показати виявлення педагогічного етикету в різноманітному житті та діяльності викладача;
- з'ясувати сутність іміджу викладача та його місце в корпоративній культурі навчального закладу.

I. Теоретичні питання для розгляду на семінарському занятті:

1. Поняття етикету та його призначення.
2. Загальні принципи та норми етикетної культури викладача освітнього закладу.
3. Імідж викладача та шляхи його формування. Позитивний імідж викладача.

1. Поняття етикету та його призначення

Складовою частиною культури людини й суспільства є етикетне спілкування. Етикет (від фр. «ярлик, етикетка») – **встановлений порядок, сукупність правил поведінки, що стосуються зовнішнього прояву відношення до людей** (обходження з навколишніми, форми обходження й вітання, поведінка в громадських місцях, манери й одяг).

Термін «етикет» у сучасному розумінні цього слова вперше був використаний на одному із прийомів короля Людовика XIV, коли придворним і запрошеним були піднесені картки (етикетки) з переліком правил поведінки при дворі.

Практичне значення етикету полягає в тому, що він дає можливість людям без особливих зусиль використовувати вже готові форми загальноприйнятої ввічливості для спілкування з різними групами людей і на різних рівнях. **Культура поведінки** виступає як якість, соціально необхідне й ціннісне в силу його моральної основи. У широкому змісті слова це поняття містить у собі сукупність вироблених і перевічених досвідом засобів організації повсякденного життя й спілкування людей, і є складовою частиною загальнолюдської культури.

В основі етикету лежать правила поведінки, які є загальними, оскільки їх дотримуються не тільки представники якогось даного суспільства, але й представники всіляких соціально-політичних систем, що існують у сучасному світі. У кожній країні в етикет вносяться свої виправлення й доповнення, обумовлені суспільним ладом країни, специфікою її історичної будови, національними традиціями й звичаями.

Розрізняють кілька видів етикету, основними з яких є:

придворний етикет – строго регламентований порядок і форми обходження, встановлені при дворах монархів;

дипломатичний етикет – правила поведінки дипломатів і інших офіційних осіб при контактах один з одним на різних дипломатичних прийомах, візитах, переговорах;

військовий етикет – сукупність загальноприйнятих в армії правил, норм і манер поведінки військовослужбовців в усіх сферах їх діяльності;

загальногромадянський етикет – сукупність правил, традицій і умовностей, дотримуваних громадянами при спілкуванні один з одним;

педагогічний етикет – це сукупність правил і моделей моральної поведінки педагога в типових ситуаціях і обставинах педагогічної діяльності.

У міру змін умов життя людства, росту освіти й культури одні правила поведінки застарівають, інші коректуються або переміняються новими, те, що раніше вважалося непристойним, стає загальноприйнятим, і навпаки. Але вимоги етикету не є абсолютними: дотримання їх залежить від місця, часу й обставин. Поведінка, неприпустима в одному місці й за одних обставин, може бути доречною в іншому місці й за інших обставин.

Норми етикету, на відміну від норм моралі, є умовними й носять характер неписаної угоди про те, що в поведінці людей є загальноприйнятим, а що ні. Кожна культурна людина повинна не тільки знати й дотримуватися основних норм етикету, але й розуміти необхідність певних правил і взаємин. Уміння правильно поводитися в суспільстві полегшує встановлення контактів, сприяє досягненню взаєморозуміння, створює стійкі взаємини.

2. Загальні принципи й норми етикетної культури викладача освітнього закладу

Сучасний педагогічний навчальний заклад, будь-то дитячий садок, школа, коледж або університет, являє собою відкриту освітньо-виховну систему, доступну різним за багатьма показниками людям (за національністю, соціальним станом, психологічними і віковими особливостями, поглядами, освітнім рівнем і так далі). Правила етикету враховують усі ці відмінності, тому їх дотримання успішно позначається на виховному й навчальному процесі.

Етикет базується на моральній і формально-організаційній основах. Насамперед, він несе в собі моральне навантаження, зміцнюючи моральний стан суспільства, будучи практичним відбиттям у поведінці особистості норм моралі. Можна сказати, що етикет дає педагогові техніку поведінки, яка дозволяє йому демонструвати моральне відношення до оточуючих людей.

Формально-організаційна основа етикету виявляється в наочному прояві особистістю поваги й доброзичливості до людей, у виконанні для цього ряду загальноприйнятих поведінкових операцій, у доданні моральній вимозі поваги конкретної поведінкової форми.

Етикетна поведінка завжди пов'язана з гармонією й порядком, у ній виявляється не тільки моральна, але й естетична основа. Суспільство ставить перед своїми членами завдання поводитися не тільки правильно й відповідно до загальноприйнятих норм моралі, але й відповідно поняттю краси, ідеалу прекрасного, викликаючи своєю поведінкою позитивне естетичне переживання й сприяючи тим самим естетичному розвитку суспільства, формуванню естетики почуттів.

Для вдосконалення культури поведінки майбутніх медиків на основі сучасних вимог суспільства викладачеві вузу самому слід чітко представляти структуру й зміст етикету. Його структура складається з форм, видів і різновидів, які поєднують ті або інші поведінкові правила, але в практичній дії ці правила виступають у тісному зв'язку.

За формою, тобто по сукупності засобів вираження поважного відношення до людей, етикет підрозділяється на два види: **мовний** і **немовний**.

Перший виявляється в мові викладача, у його манері звернення, умінні вести бесіду, брати участь у суперечці, висловлювати критичне або комплементарне зауваження. Викладача завжди супроводжує слово. Від того, як і що говорить викладач студентам, залежить його професійний успіх. Один з компонентів професіоналізму викладача – володіння правилами мовного етикету, у якому закладені найважливіші мовні формули, що використовуються постійно в тих або інших ситуаціях.

Немовна форма етикету містить у собі вчинки й дії, за допомогою яких викладач демонструє студентам поважне до них ставлення: як він поводить себе за робочим столом, як стоїть біля трибуни під час лекції, як іде по коридору або навчальній аудиторії, словом усі поведінкові дії викладача характеризують його як особистість, добре виховану, що й володіє етикетом, або, навпаки, як недостатньо підготовлену до життя в сучасному суспільстві.

Оскільки етикет проявляється в різних соціальних і професійних групах,

підрозділяють його на види, у яких поєднуються правила, характерні для людини, що займається тем або іншим видом діяльності. На наш погляд, можна говорити про етикет кожної професії: юриста, лікаря, вчителя, депутата, міністра й таке інше. Одні поведінкові правила характерні для всіх професій, інші відбивають певний вид професійної діяльності.

Педагогічний етикет містить у собі сукупність правил поведінки, що регулюють зовнішній прояв взаємних відносин, що виникають між педагогом і вихованцем, педагогом і педагогом, характеризуються повагою до вихованця, колеги, а також прагненням до встановлення доброзичливих, творчих відносин.

Педагогічний етикет так само, як і будь-який професійний етикет, проявляється в різних сторонах життя й діяльності викладача – у професійному іміджі, мовній манері, у реальній поведінці. Дотримання педагогічного етикету допомагає здійсненню індивідуально-орієнтованого підходу у вихованні, створює умови для педагогічного спілкування викладача й студентів, спрямованого на створення сприятливого психологічного клімату в середовищі студентів, що сприяє встановленню правильних взаємин, як зі студентським співтовариством, так і з окремим студентом.

Дотримання етикету допомагає зміцненню авторитету викладача серед молодого покоління, що активно мислить, нерідко бунтує проти існуючих порядків.

Недотримання етикету негативно впливає на педагогічну діяльність. Так, строкатий і занадто яскравий одяг викладача може негативно впливати на стан студентської аудиторії, несмачний або легковажний стиль в одязі викликає нерідко в студентів подразнення й недовіру.

Усі різновиди етикету, що зосередили в собі правила, необхідні в тій або іншій ситуації. До них відноситься діловий, сімейний, гостьовий, подарунковий, танцювальний, етикет дистантного спілкування й інші його різновиди, що виявляються в педагогічній діяльності. Діловий етикет сприяє встановленню найбільш сприятливих відносин між педагогами, між педагогами й вихованцями (учнями, студентами), між керівником навчального закладу і його співробітниками. Знання сімейного етикету необхідне не тільки тому, що в педагога є родина, і вона впливає на його професійну діяльність, але й тому, що діти, що навчаються в нього, підлітки, юнаки й дівчата теж живуть у родині і нерідко потребують розумної й тактовної поради. Таким чином, можна побачити місце будь-якого різновиду етикету в професійному житті педагога.

Етикет має величезне значення в житті суспільства, окремої особистості, суб'єкта педагогічної діяльності. Це суспільне явище, що має чітку структуру, залежне від соціально-економічних, політичних і культурних умов суспільного розвитку, пов'язане з політичними, моральними й естетичними поглядами суспільства. Для прояву культури поведінки необхідне дотримання правил етикету. Знання його правил сприяє тому, що особистість здобуває внутрішню волю у виборі тих або інших учинків, дій і слів, і, поряд з іншими особистостями, стає творцем суспільної поведінки.

Одне з основних завдань педагога – виховання розумної комбінації почуття волі й необхідності. На жаль, акцентування на зовнішній волі в

ущербність відповідальності й цивільним обов'язкам приводить до стримування в людях духовності, зневазі дисципліною, розгулу анархії, демагогії, всюдозволеності, небажанню трудитися, безкарності, погоні за наживою, росту злочинності в середовищі підростаючого покоління. Опановуючи етикетом, свідомо сприймаючи його доцільність і необхідність, педагог іде по шляху вдосконалювання не тільки своєї поведінки, але й світосприймання, розбудовує моральне ставлення до дійсності й людям.

Таке значення етикету доводить необхідність його знання й дотримання усередині соціуму, особливо людьми, що обрали своєю справою педагогічну професію.

3. Імідж викладача й шляхи його формування. Позитивний імідж викладача

Імідж – це стиль, який обумовлений внутрішнім змістом. У перекладі із французького й англійського мов «image» позначає «образ». Причому під «образом» потрібно розуміти не тільки візуальний, зоровий образ (вид, вигляд), але й спосіб мислення, дій, вчинків. Це й уміння спілкуватися, і мистецтво говорити, і слухати. Правильно обраний тон розмови, тембр голосу, добірність рухів багато в чому визначає той образ, у якому ми з'являємося перед тими, яких навчаємо, і колегами. Разом з тактом, освітою, діловими якостями наша зовнішність є або продовженням наших гідностей, або ще однієї негативною рисою життя, що заважає і кар'єрі.

Імідж викладача слід розглядати як важливий аспект його професіоналізму й засіб педагогічного впливу на студентів. Він розкривається у двох планах:

по-перше, з погляду вимог до викладача з боку суспільства (яким воно собі уявляє викладача як просвітителя й носія морального досвіду);

по-друге, з позицій викладача, – яким він прагне представити себе студентам, що він прагне про себе заявити суспільству.

Можливо, імідж для педагога важливий навіть більше, ніж для будь-якого іншого фахівця, тому що саме він впливає на формування уявлень, установок, цінностей вихованців і у свою чергу сприяє формуванню іміджу тих, кого навчають.

Основою іміджу педагога є його особистісні й професійні якості – комунікабельність, рефлексивність, емпатичність, самоволодіння й багато інших. Також імідж педагога – це його інструментарій, це функціональні засоби організму, які дозволяють використовувати голос, пластику, міміку як вплив на вихованців. Компетентний педагог буде використовувати їх цілеспрямовано й усвідомлено.

Важливою частиною іміджу педагога є й те, в якій мірі йому властиве красномовство. Спілкуючись із тими, кого навчають, викладач не повинен забувати й про тон, яким він розмовляє з іншими людьми. Від цього залежить не тільки емоційний стан його учнів, але і їхня працездатність.

Так званий «невербальний» імідж пов'язаний з тим, наскільки ми маємо приємні манери, під якими маються на увазі жести, міміка, погляд. Гарні

манери допомагають швидко адаптуватися в будь-якій обстановці, спрощують установленню комунікаційних зв'язків з людьми.

Не менш важливе значення має й спосіб життя. Імідж способу життя – це те, як люди сприймають ваше особисте життя, відносини з навколишніми й домочадцями, ваші моральні принципи, гідність, поведінку й характер.

Формування іміджу викладача є активною цілеспрямованою діяльністю, орієнтованою на інформування викладача про сильні сторони тих своїх особистісних якостей і відносин, які мають об'єктивне значення для успішної роботи зі студентами. Практичне оволодіння викладачем основними принципами педагогічної етики, розвиток його професійної культури й наукової організації праці є важливим аспектом становлення іміджу. Успішно спроектований педагогічний імідж впливає на самоствердження викладача і його подальше професійне самовдосконалення.

Імідж викладача вищої школи багато в чому визначається наявними в нього якостями, які надають своєрідність його спілкуванню зі студентами, визначають швидкість і ступінь оволодіння їм різними вміннями. Переважними рисами досвідченого викладача є: **цілеспрямованість; наполегливість; терплячість; толерантність; ініціативність; авторитетність; творчий підхід до розв'язання кожного завдання з метою виховання слухачів.**

Імідж викладача вузу – це якийсь збірний образ, що розкриває найбільш характерні для нього риси, до яких ставляться: компетентність, культура, особливості способу життя й поведінки.

Позитивний індивідуальний імідж педагога – це гармонічна сукупність зовнішніх і внутрішніх особистісних, індивідуальних і професійних якостей педагога, покликаних продемонструвати його бажання, готовність і здатність до суб'єкт-суб'єктного спілкування з учасниками навчального процесу.

Дотримуватися певного іміджу викладачеві вузу завжди складніше, ніж учителеві в школі. Студенти завжди більш вимогливі, у них уже сформовані певні життєві позиції, свої погляди на смак і красу. Вони оцінюють педагога з позиції дорослої людини. І викладач повинен цьому відповідати.

Визначаючи, яким повинен бути імідж педагога, здатний реалізувати завдання розвитку гармонічної особистості, слід зазначити, що це повинна бути людина гідна, що й виявляється в її фізичному вигляді, учинках, мові і її професійній діяльності; її внутрішній зміст повинен відповідати зовнішньому, і навпаки; крім того, вона повинна перебувати в гармонійних відносинах із середовищем. Філософи минулого окреслили деякий простір, у якому формується гармонічна людина, як зовнішній (природа й соціум), так і внутрішній – душу (псіхея).

Усе в нашому житті взаємозалежне. Якщо ми значимі у власних очах, то значимі й для тих, чия думка нам дорога й важлива. Але найголовніше полягає в тому, що розкриваються якісь зовсім нові, несподівані «резерви» любові й поваги до своїх вихованців. І вдячна відповідна реакція студентів на цю метаморфозу відчувається майже відразу ж.

Цільові навчаючі завдання:

- 1. Свого часу Вольтер писав, що етикет – це розум для тих, хто його не має. Проаналізуйте цей вислів?**
- 2. «Манера тримати себе завжди повинна бути у згоді з виглядом людини та його природними нахилами. Ми багато втрачаємо, привласнюючи собі манеру, що є нам чужою» (Франсуа де Ларошфуко). Як Ви розумієте цей вислів. Обґрунтуйте свою відповідь.**
- 3. «Викладача необхідно поважати, тому що це викладач». Чи згодні Ви з такою точкою зору. Прокоментуйте цей вислів.**
- 4. Прокоментуйте вислів Ж. Лабрюєра: «Сутність чемності полягає у прагненні говорити і поводити себе так, щоб наші ближні були задоволені і нами, і самими собою».**
- 5. Філософ Фалес стверджував: «Потрібно не з виду бути пригожим, а з норову хорошим». Як Ви розумієте цей вислів.**
- 6. Норми етикету мають характер:**
  - a.* безумовного приписання
  - b.* рекомендацій
  - c.* вимог з боку суспільства
  - d.* анахронізму
- 7. Як Ви розумієте вислів Ф. Бекона: «Правила поведінки – це переклад чесноти на загальнодоступну мову».**
- 8. Етикет – це:**
  - a.* встановлений в суспільстві порядок поведінки
  - b.* зовнішній вигляд людини
  - c.* невербальні правила спілкування
  - d.* поведінка в суспільних місцях
- 9. Головною функцією етикету є:**
  - a.* регулятивна
  - b.* світоглядна
  - c.* пізнавальна
  - d.* методологічна
- 10. Педагогічний етикет є частиною:**
  - a.* ділового етикету
  - b.* світського етикету
  - c.* телефонного етикету
  - d.* придворного етикету

II. Навчальні завдання для самостійної роботи:

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Розкрийте сутність поняття «етикет».
2. В чому полягає соціальне призначення етикету?
3. Проаналізуйте основні вимоги етикету.
4. Професійний етикет як різновид ділового етикету.
5. Яке місце займає етикет у професійній діяльності педагога?

6. Розкрийте загальні принципи та норми етикетної культури викладача освітнього закладу.
7. Охарактеризуйте особливості мовного та немовного етикету.
8. В чому полягає етичний аспект педагогічного етикету?
9. Якими рисами характеризується імідж викладача освітнього закладу?
10. Чому педагогу необхідно створювати свій професійний імідж?
11. Які фактори впливають на формування позитивного і негативного іміджу викладача?

Теми рефератів, доповідей:

1. Етикет як цінність культури.
2. Етикетні норми у взаємовідношенні педагога і студента.
3. «Золоті правила» бездоганної поведінки у суспільстві.
4. Професійний етикет у педагогіці.
5. Роль етикету у формуванні іміджу викладача освітнього закладу.
6. Філософсько-гуманітарні проблеми педагогічного етикету.
7. Зовнішній вигляд викладача в університеті: табу в одязі.
8. Особистісні та професійні якості як основа іміджу педагога.

Література:

1. Баранова В.А. Имидж личности как социально–психологическое явление // Магистр. – 1994. – № 2. – С. 2-9.
2. Баури Филипп А. Паблик рилейшнз или стратегия доверия: пер. с франц. / Филипп А. Баури. – М., 2001. – 178 с.
3. Калюжний А.А. Особливості побудови професійного іміджу / / Вісник Державного університету управління. Серія Соціологія і керування персоналом. - № 3 (19). – М., ГУУ, 2006. – С. 59-63.
4. Калюжний А.А. Педагогічна іміджологія: Навчальний посібник для студентів вузів. - Алмати: Науково-издат. центр «Гилим», 2004. – 200 с
5. Квиллиам С. Тайный язык жеста и взгляда. – М.: Ниола-Пресс, 1998.
6. Максимовский М.В. Этикет делового человека / М.В. Максимовский. – М.: 19947. – 110 с.
7. Морева Н.А. Основы педагогического мастерства. – М.: Просвещение, 2006. – 320 с.
8. Мороз О.Г., Падалка О.С., Юрченко В.І. Педагогіка і психологія вищої школи: Навчальний посібник. – К.: Просвіта, 2000.
9. Пост Э. Этикет. Классическое руководство / Э. Пост. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2002.
10. Солоницына А.А. Профессиональная этика и этикет / А.А. Солоницына. – Владивосток: Изд-во Дальневосточн. ун-та, 2005. – 200 с.
11. Черепанова В.Н. Курс лекций по имиджологии. – Тюмень, 2002.
12. Честара Дж. Деловой этикет / Дж. Честара; пер. с англ. Л. Бесковой. – М.: Агентство «ФАИР», 1997. – 336 с.
13. Шепель В.М. Имиджология. Как нравиться людям. – М.: Народное образование, 2002. – 576 с.

14. Щербань П. Сутність педагогічної культури // Вища школа України. – 2004. – №3. – С. 67-71.